

topluna uygun biçimde düzenlediklerini belirtmişlerdir. Süyûtî'nin *el-Câmî'u's-şâgîr*, Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî'nin *Künûzü'l-hakâ'ik* ve Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Râmûzü'l-eḥâdîş*'inin telif metodunda da bu eserin etkisi görülmektedir. *Şihâbü'l-aḥbâr* özellikle Osmanlılar zamanında kaleme alınan kırk hadis mecmualarının, hat malzemesi olarak mimari eserlerin ve hüsn-i hat levhalarının başlıca kaynağı olmuştur (Yardım, *KAM*, XII/1 [1983], s. 70-74).

İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan *Şihâbü'l-aḥbâr*, *eş-Şihâb fi'l-ḥikemi ve'l-âdâb* (Tahran 1322/1904; Bağdat 1327/1909); *Şihâbü'l-aḥbâr* (nşr. Mîr Celâleddin Urmevî, Tahran 1342/1923) ve *Şihâbü'l-Aḥbâr Tercümesi* (bk. bibl.) adıyla birkaç defa basılmıştır. Müellifin vefatından kısa bir süre sonra meşhur olan eser, özellikle VI. (XII.) yüzyılın başlarından itibaren Ehl-i sünnet'ten ve Şîa'dan birçok âlim tarafından şerhedilmiştir. Sünnî âlimlerinden Radıyyüddin es-Sâgânî, *Keşfü'l-ḥicâb 'an eḥâdîş-i-Şihâb* adıyla kaleme aldığı şerhinde (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 550/1, vr. 1^a-22^a) *Şihâbü'l-aḥbâr*'ı kendisine ait *Meşârîku'l-envârî'n-nebeviyye*'nin metoduna uygun biçimde bab başlıklarına göre düzenleyip şerhetmiş ve hadislerini de rumuzlarla rivayet tekniği açısından değerlendirmiştir. Sâgânî, *ed-Dürü'l-mülteka'tı fi tebyîni'l-gala'tı ve nefyi'l-lağat* adlı kitabında ise (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1405/1985, müellifin *el-Mevzû'ât* isimli eseriyle birlikte) *Şihâbü'l-aḥbâr*'da nakledilen ve kendisi tarafından mevzû sayılan altmış küsur hadise yer vermiş, ancak Zeynüddin el-İrâkî *Risâle fi'r-red'di 'ale's-Şâgânî* adlı çalışmasında onu eleştirmiş ve mevzû olduğuna hükmettiği hadislerin çoğunda yanlış olduğunu belirtmiş, bunlardan on üç tanesinin ya sahih veya hasen derecesinde bulunduğunu ileri sürmüştür (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut 1407/1986, *Müsnedü's-Şihâb*'in sonunda, II, 349-368). Necmeddin el-Gaytî *Telḥîşu Şihâbi'l-aḥbâr* adıyla bir eser meydana getirmiş (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1067), Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *eş-Şihâb*'daki hadisleri önce *İs'âfû'ü'lm'ânü't-tullâb bi-tertîbi's-Şihâb* ismiyle alfabetik sıraya göre düzenlemiş (Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 6993/2), daha sonra bunları *Ref'u'n-nikâb 'an (eḥâdîş)kitâbi's-Şihâb* adlı eserinde karışık olarak şerhetmiştir (Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 6993/3), Süyûtî ise *Şihâbü'l-aḥbâr*'ı *el-Câmî'u's-*

şâgîr'inde uyguladığı alfabetik metoda göre düzenlemiş ve bu esere *İs'âfû'ü't-tullâb bi-tertîbi's-Şihâb* ismini vermiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1067-1068). Çağdaş müelliflerden Muhammed Mustafa el-Merâgî eseri *el-Lübâb fi şerḥi's-Şihâb* adıyla şerhetmiş (Kahire 1390/1970); Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk el-Gumârî de *Fethu'l-vehhâb bi-tahrîci eḥâdîş-i's-Şihâb*, Münyetü't-tullâb bi-tahrîci eḥâdîş-i's-Şihâb, Veşyü'l-ihâb bi'l-müstaḥrec 'alâ Müsnedi's-Şihâb ve el-İşhâb fi'l-istiḥrâc 'alâ Müsnedi's-Şihâb ismiyle dört çalışma yapmış, bunlardan *Fethu'l-vehhâb* iki cilt halinde neşredilmiştir (bk. bibl.). *Müsnedü's-Şihâb*'ı esas alarak *Şihâbü'l-aḥbâr*'ı *Müsned-i Şihâb-Hadis Şuleleri* adıyla Türkçe'ye çeviren Ali Akar (Konya 2005), eseri alfabetik esasa göre yeniden düzenlemiştir.

Şihâbü'l-aḥbâr'a Şîa âlimleri tarafından yazılan şerhler arasında en çok bilinenler Ziyâeddin er-Râvendî'nin *Ḍav'ü's-şihâb fi şerḥi's-Şihâb*, Ebü'l-Fütûh Hüseyin b. Ali er-Râzî'nin *Rûḥu'l-aḥbâb ve ravḥu'l-elbâb*, Kutbüddin er-Râvendî'nin *Żiyâ'ü's-şihâb fi şerḥi's-Şihâb* adlı eserleri olup bunlardan *Ḍav'ü's-şihâb* ve *Żiyâ'ü's-şihâb* günümüze ulaşmıştır. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed İbnü'l-Kudâî'nin *Faş-lü'l-ḥitâb fi şerḥi's-Şihâb* isimli Farsça şerhinin *Terkü'l-iḥnâb fi şerḥi's-Şihâb* adıyla bilinen muhtasarı Muhammed Şîrânî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1344 hş./1964). Son dönem Şîi müelliflerinden Naşnas da eseri Farsça'ya çevirip *Şerḥ-i Fârisî Şihâbü'l-aḥbâr* adıyla şerhetmiştir (nşr. Muhammed Takî Dâniş Bezve, Tahran 1349/1930). Abdullah Muhammed el-Habeşî çoğu şerh, hâşiye ve ihtisar olmak üzere *Şihâbü'l-aḥbâr* üzerine yapılan elli civarında çalışma tesbit etmiştir (*Câmî'u's-şürûḥ*, II, 1127-1131).

BİBLİYOGRAFYA :

Kudâî, *Şihâbü'l-Aḥbâr Tercümesi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1999, metin, s. 6, ayrıca bk. tercüme edenin girişi, s. 1-27; a.mlf., *Müsnedü's-Şihâb* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1407/1986, neşredenin girişi, I, 11-14; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1067-1068; *İzâhu'l-meknûn*, II, 190; Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk, *Fethu'l-vehhâb bi-tahrîci eḥâdîş-i's-Şihâb* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1408/1988, neşredenin girişi, I, 6-7; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmî'u's-şürûḥ ve'l-ḥavâsî*, Ebüzabî 1425/2004, II, 1127-1131; Ali Yardım, "Kuzâî'nin Şihâbü'l-Aḥbâr Adlı Hadis Kitabı", *KAM*, XII/1 (1983), s. 65-76; a.mlf., "Kuzâî ve Müsnedü's-Şihâb'ı", *DÜİFD*, IV (1987), s. 285-348; a.mlf., "Kudâî", *DİA*, XXVI, 309; M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Feyz", *DİA*, XXI, 208.

MEHMET EFENDİOĞLU

ŞİHÂBÜDDİN

(bk. ŞEHÂBEDDİN).

Şİİ

(bk. ŞİA).

ŞİİR

(الشعر)

Sözlükte *şîr* "bir şeyi inceliklerini kavrayarak bilmek, sezerek vâkıf olmak; uyumlu, ölçülü ve âhenli söz söylemek" anlamlarında masdar; "sezmiş, hissedilmiş, sezgiye dayanan bilgi; duygu ve heyecandan kaynaklanan uyumlu, ölçülü ve âhenli söz" mânasında isimdir (*Lisânü'l-'Arab*, "şîr" md.; *Kâmus Tercümesi*, "şîr" md.; *el-Mün-cid*, "şîr" md.). Goldziher bu bağlamda şairi "tabiat üstü sihrî bir bilgiye dayanan sezisizle bilen kimse" şeklinde yorumlar (*Ab-handlungen*, I, 17). Şiir kelimesini İbrânice *şîr* ile (şarkı, güfte, kaside, mûsiki, marş) ilişkili kabul edenler de vardır. Kaynağında sihrî bir mâna sezilen *şîirin* terim anlamı "engin his, hayal ve ilham ürünü olup sanat-kârane biçimde söylenmiş vezinli-kafiyeli söz"dür (*İA*, XI, 530). Şiiri şiir yapan temel unsurlar his, hayal, ilham, lafız-mâna ilişkisi, vezin-kafiye, kasıt ve niyet şeklinde belirlenebilir. Şiir yazma kastı ve niyeti olmadan vezinli ve kafiyeli söylenmiş sözler şiir sayılmaz. Bu sebeple bazı âyet ve hadislerin bir kısım aruz vezinlerine uygun veya kafiyeli olarak gelmesi onların şiir sayılmasını gerektirmez. Şiirde mânalar lafızlara tâbi iken âyet ve hadislerde lafızlar mânalara tâbidir. Sözlükte "dizmek, ipe inci dizmek" anlamındaki *nazm* kelimesi genellikle şiir ve şiir telifi için kullanılırsa da his ve hayal boyutu olmayıp yalnız vezin ve kafiye unsurlarını taşıyan didaktik şiir türü nazım ve *manzûme* diye anılır. Bu sebeple İbn Mâlik et-Tâî "Elfiyye" şairi değil "Elfiyye" nâzımı diye nitelendirilir. Aynı şekilde duygu boyutu bulunmakla birlikte vezin esasına dayanmayan kafiyeli metinler şiir değil edebî nesirdir. Şiirin ana malzemesinin çoğunu hayal teşkil eder, çünkü duygunun gücünü tasvir edebilmek için hayale ihtiyaç vardır. Bu sebeple bir kısım Araplar vezinli-kafiyeli olmasa da hayal içeren her söze şiir demişlerdir. Bu anlayış eski ve yeni Batı şiir anlayışı ile mantıkçıların anlayışına uygun düşmektedir. Nitekim Hassân b.

Sâbit, oğlunun kendisini sokan yaban arısını tasvir ettiği “كأنه ملتفت في بردي حبرة” (Sanki o, iki parça Yemen giysisine bürünmüştü) sözüyle ilgili olarak, “Kâbe'nin sahibine yemin olsun ki bu bir şiir” demiştir (İskenderî – İnânî, s. 42). Bazı Arap edebiyatçılarının Bedüzzaman el-Hemedânî ile Harîrî'nin makâmeleri ve Kâdî el-Fâzıl'ın risâleleri gibi hayale dayanan secili nesir ürünlerini mensur şiir kabul etmeleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Kâfirlerin Kur'an'ı şiir, Hz. Peygamber'i şair diye nitelermeleri inat ve şaşkınlık eseri olduğundan gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü onlar Kur'an'a şiir nitelmesi yaptıkları gibi sihir, kehanet ve eskilerin efsaneleri gibi vasıflar da nisbet etmişlerdir. Temalara uygun biçimde seçilmiş kelime ve lafızlarla kurulum teşbih, mecaz, istiare, kinaye, cinas, tevriye gibi söz sanatlarıyla örülmüş şiir dili, vezin ve kafiye ile sağlanmış müzikal armoni, hayata ve olaylara akıl ve mantıkla değil his ve hayal penceresinden bakış şiiri şiir yapan temel niteliklerdir. Kafiye şartı klasik Arap şiirine özgü olup modern zamanda Batı şiirinin etkisiyle, özgür şiir (frée verse), nesir kasidesi (poème en prose) gibi kafiyesiz şiirler Arap şiirinde de yansımaya bulmuştur.

Şiir, bütün uygarlıklarda dinî ritüeller ve müzikle ilgisi dolayısıyla en kadîm edebî ürün kabul edilir. Çünkü şiir hayalin, nesir ise düşüncenin ürünüdür. İnsanın psikolojik yapısında hayal düşünceden önce gelir. Edebî nesir şiirden doğmuştur. Ancak konuşmada kullanılan nesrin ihtiyaç sebebiyle daha eski olduğu şüphesizdir. Nitekim hiçbir kitap telif edilmeden ve hiçbir edebî nesir ortada yokken Homeros'un şiirleri terennüm ediliyor, İslâm öncesi Arap şiiri panayır ve toplantılarda okunuyordu. Buna rağmen nisbeti şüpheli bazı kâhin ve hükemâ secileri dışında kadîm Arap edebî nesrinden günümüze herhangi bir şey ulaşmamıştır (Mecdî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, s. 118). Şairin eserini okurken birtakım sembolik hareketler yapması, ilhamını doğa üstü bir kaynağa bağlaması gibi hususları dikkate alan bazı yazarlar şair-kâhin, seci-şiir arasında bağ kurmuş ve secili nesri nazma geçişte bir aşama kabul etmişse de bu doğru değildir (İA, XI, 531). Aristo'nun *Peri Poetikés* (şiir sanatı) adlı eseri şiir teorileri ve türleri hakkında zamanımıza intikal eden ilk kitap olup bu alanda diğer dillerde yazılan eserlerin ana kaynağını teşkil etmiştir. Âni ilhamın ürünleri olarak şiirle müzik arasında yakın bir ilgi bulunmaktadır. Bazı şiir vezinlerinin deve çobanlarının ve savaşı-

ların ezgilerinden doğduğu kabul edilir. Ninniler, ağıtlar, ilâhiler vb. şeyler müzikal şiir parçalarıdır. “Özel biçimde vezni gösteren bir âhenkle şiir okuma” anlamına gelen inşad kelimesinin asıl mânasının “sesi yükseltmek” olması, şiir çerçevesinde geçen İbrânice ve Türkçe kelimelerin müzikle ilgili anlamlar ifade etmesi şiirin kaynağındaki müzikal gerçeği teyit etmektedir.

Câhiz ve ondan etkilenen *Nağdü's-şîr* sahibi Kudâme b. Ca'fer gibi edip ve eleştirmenler iyi şiirin niteliklerini harfler-kelimeler, lafız-mâna, vezin-kafiye ve armoni olarak cüzleri arasında tam bir uyum ve kaynaşma şeklinde belirlemişlerdir (*el-Beyân*, I, 67). Hasan b. Bişr el-Âmidî temaya uygun biçimde seçilmiş lafızları, makama uygun temsil ve istiareleri, gereksiz uzatma ve kısaltmalardan arınmış, anlamı ve amacı tam karşılayan nitelikte olmayı kaliteli şiirin vasıfları diye sayar. Buhârî'nin, “Şiir işaretini kâfi gelen bir telmihdir, o asla hitapları uzatılmış hezeyan değildir” dizesi de bunu doğrulamaktadır (Mecdî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, s. 119). Nitelikli şiirin üretilebilmesi için şairde doğal yetenekle edebî zevki şart koşan *İyârü's-şîr* sahibi Ebû'l-Hasan İbn Tabâtabâ el-Alevî bu olmadığı takdirde şiir ve aruz bilgisinin bir işe yaramayacağını söyler (*a.g.e.*, a.y.). Mübalağa ve hüsn-i ta'lîl de güzel şiirin temel niteliklerindedir. İbn Tabâtabâ gibi bazı eleştirmenler şiirin güzelliğinde gerçekçiliği esas alırken Aristo'dan itibaren Câhiz ve Kudâme b. Ca'fer gibi eski ve yeni eleştirmenlerin çoğu abartıyı güzel şiirin vazgeçilmez ögesi saymış, bu hususun önemini vurgulamak üzere söylenen, “En tatlı şiir en yalan olanıdır” sözü eskiden beri darbimesel vasfını korumuştur. Şairin tabii hadiselerinden gerçek sebeplerini görmezlikten gelerek onlar için bağlama uygun edibane ve şairane sebepler ortaya koyması (hüsn-i ta'lîl) birçok şiirde güzelliğin ve zarafetin kaynağını oluşturmuştur.

Câhiz şiirin başka bir dile tercüme ve naklinin mümkün olmadığını, bu durumda onun değiştirilmiş ve başka bir şekle sokulmuş olacağını, beğenilen ve hayret uyandıran yanının ortadan kalkıp düz söz (mensur) seviyesine düşeceğini, baştan mensur olarak ifade edilmiş sözün şiirden dönüştürülmüş mansur sözden daha güzel ve etkili kabul edildiğini belirtir. Onun bu görüşü, vezin ve kafiyeden doğan müzikal armoniyi ve şekli yapıyı esas alan şiir anlayışını savunan çevrelerce sürdürülmüştür. Ancak iç armoniyi ve sembolizmi

savunan şiir anlayışını benimseyenler buna karşı çıkmış, şiirin ve sanat ürününün tercüme edilmesinin mümkün olduğunu, bazı tercümelerin orijinallerinden daha başarılı görüldüğünü ileri sürmüştür. Şiiri orijinalindeki ibdâ' ve ikâ' seviyesinde tercüme etmenin imkânsızlığı hususundaki Câhiz'in görüşü geçerliliğini korumaktadır.

Kaynağı milâttan önce II. binlere kadar uzanan Hint şiiri I. binde kutsal Veda metinlerinde yer alan ilâhilerle zirveye ulaşmış, daha sonra dünyevî kasideler, arya, gayatri, destan ve drama türünde birçok ürün verilmiştir. Yunan şiiri milâttan önce IX veya VIII. yüzyıllarda Homeros'un İliade ve Odissa adlı destanlarıyla başlamış, lirik şiir ve gazel, trajedi, komedi, hikemiyat ve pastoral şiir türlerinde ürünler yine İslâm'dan önce ortaya konulmuştur. Latin şiiri Homeros'tan çevirilerle başlamış ve milâttan önce II. yüzyılda Ennius'un *Annales*'i ile (yıllıklar / havliyyât) kurulmuş, ardından drama, destan, gazel, felsefî ve pastoral şiir türünde eserler verilmiştir. Çin şiirinde en kadîm ürünler Tang çağından (m.s. 618-906) zamanımıza gelenlerdir. İslâm öncesi döneme ait çok az ürün intikal eden İran şiiri, VII. yüzyılda İslâm'ın kabul edilip Arap yazısının benimsenmesiyle asıl ürünlerini vermeye başlamış, Arap aruzunun kullanılmasıyla IX. yüzyıldan itibaren gelişme yoluna girmiştir.

Arap Şiiri. a) Câhiliye Devri. Arap şiiri de diğer milletlerde olduğu gibi edebî nesirden önce başlamıştır. Hz. Âdem'e, İblîs'e, Cebrâil'e, Amâlika, Âd ve Semûd'dan bazı kimselere nisbet edilen Arapça kıta ve beyitler (Kureşî, I, 140-145) şiir râvileri tarafından uydurulmuştur. Gerçekte günümüze intikal eden en eski örnekler V. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarına aittir. Bu örnekler, dil-üslûp özellikleri ve nazım tekniği bakımından uzun bir mâzide oluşmuş sanat geleneği zemini üzerinde inşa edildiklerini kabul ettirecek olgunluktur (İA, XI, 530). Kasidelere sevgilinin yaşadığı eski konak yerlerinin kalıntıları başında durup ağlamakla başlama geleneğini İmruülkays b. Hucr'un icat ettiği yaygın bir kanaat halinde ise de bizzat onun, “Durun, şu yıllanmış kalıntılar başında da ağlayalım diyara, tıpkı İbn Hizâm'ın ağladığı gibi” dizesinde bu konudaki öncülüğü İbn Hizâm'a vermesi; Zühreir b. Ebû Sülmâ'nın intihal gerçeğini dile getirdiği bir dizesinde, “Biz şairler ancak ödünç verilmiş veya kendimizce tekrar edilmiş sözleri dile getirmekteyiz” itirafı; Antere'nin, “Şairler söylenmedik söz mü bıraktı!” ifadesi Arap şiirinin bu karanlık ve uzun geç-

mişine vurgu yapmaktadır. Nitekim Ebû Amr b. Alâ da, "Size eski şiirden çok azı kaldı, tamamı ulaşıyadı büyük bir ilim intikal etmiş olacaktı" sözüyle bu gerçeği ifade etmiştir. Kadîm şiir doğduğu çevreyi gerçekçi, yalın, açık ve abartısız biçimde tasvir etmekle Araplar'ın içinde yaşadığı muhite, hayat, örf ve âdetlere ilişkin sağlıklı bilgiler saklayan bir ilim hazinesi (divan, sicil) konumundaydı. Ancak dar çevre ve tek düze hayat şartları özellikle deve, at, kadın, savaş ve araçları ile eski konak yerlerinin tasvirinde bazı mâna / tema, sûret ve lafız klişelerinde şairler arasında benzeşmelere yol açmıştır. İmruülkays, Zühayr ve Antere'nin yukarıdaki sözleri bu hususa işaret etmektedir. Kadîm şiirin ilk örneklerinin kıtalar halinde kısa şiirler olduğu, ilk uzun kasidenin hicretten en fazla yüzyıl önce İmruülkays'ın dayısı Mühelhil (Adî) b. Rebîa tarafından ortaya konulduğu kabul edilmektedir. Bununla Mühelhil'in otuz beyte ulaşan ve günümüze intikal eden şiiri kastedilmiş olmalıdır (Mustafa Sâdık er-Râfiî, III, 20). Şiirde ilk defa önemli olayları (vekâi') zikreden, şiiri inceltip süzgeçten geçiren ve güzelleştirenin de bu şair olduğu, bu sebeple kendisine "Mühelhil" (unu ince eleyen) lakabının verildiği kaydedilir (Cumahî, s. 391). Hâris b. Kâ'b, Anber b. Amr, Düveyd b. Zeyd, A'sur (Münebbih) b. Sa'd, Zühayr b. Cenâb, Müstevgır b. Rebîa, Cezîme el-Ebraş, Efev el-Evdî, Ebû Duâd el-İyâdî gibi kadîm şairlere bazı kıtalar (mukattaât) nisbet edilmiştir (a.g.e., s. 26-40). Kaside gibi iç düzeni olmayan bu kıtaların bir kısmı uzun kasidelerden kalan parçalar, bir kısmı da aslında kısa şiirler olabilir. Nitekim sonraları da aşk, din, felsefe vb. konularda kıtalar yazılmıştır (İA, XI, 537).

Kadîm Arap şiirinin intikalinde usta-çırak yöntemiyle her şairin özel râvi veya râvileri tarafından şiirlerin ezberlenip aktarılması asıl olup râvilik, geleneği olan bir mektep halindeydi. Yalnız bir şairin şiirlerini belleyip aktaran râvileri, hâfizalarındaki şiirin miktarı hakkında menkıbevi fıkralar anlatılan Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763), Hammâd er-Râviye, Mufaddal ed-Dabbî ve Halef el-Ahmer gibi büyük râviler izlemiştir. Bununla beraber kadîm şiirin yazılı intikaline ilişkin bazı anekdot ve kayıtlar mevcuttur. Bir kısım Câhiliye şiirlerinde "yazmak, yazı, yazar, ince-yumuşak deri" gibi kelimelerin geçmesi o dönemde de yazının bulunduğu, daha çok içtimâî ve ticarî işlerde kullanıldığı, şiirin, hatta hutbe, vasiyet vb. nesir örneklerinin şifahî rivayetle aktarıldığı ka-

bul edilir. Ahnes b. Şihâb et-Tağlibî'nin, "لابنة حطّان بن عوف منازل كما رقى العنوان في الرق كاتبه"

(Hittân b. Avf kızının konak yerleri vardır / Tıpkı kâtipin ince ve yumuşak deri [rak] üzerine mektubunun başlangıç kısmını yazdığı gibi) dizesi yazının kullanılmakta olduğunun kanıtıdır. Lahmîler'in son hükümdarı Nu'mân b. Münzir'in (ö. 602), hânedanı için söylenmiş methiyelerden oluşan bir divan teşkil ederek sarayının altına gömdüğü ve bunun Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) tarafından çıkarıldığı rivayet edilir (İbn Cinnî, I, 393 vd.). I. Muâviye zamanında kurulan kütüphanede dil ve edebiyat eserlerinin bulunduğu dair bilgi yoksa da Hâlid b. Yezid b. Muâviye (ö. 85/704 [?]) adına kurulan kütüphanede şiir kitapları mevcuttu. I. Velîd eski şiir ve ahbârı yazdırmak için kâtip görevlendirmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 9 vd.). Bunlardan başka bir muğanniyenin Ömer b. Ebû Rebîa'nın şiirlerini içeren bir deftere (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, II, 13, 37, 78), Ferezdak'ın da Zühayr b. Ebû Sülmâ divanına sahip olduğu, II. Velîd'in Arap ahbâr, eş'âr ve ensâbını toplattığı (Nâsirüddin el-Esed, s. 155 vd.) nakledilir. Bu tür münferit yazılı ve şifahî nakiller II. (VIII.) asrın ilk yarısına kadar sürmüştür. Yüzyılın ikinci yarısında Hammâd er-Râviye'nin *el-Mu'allakâtü's-seb'î* ile Mufaddal ed-Dabbî'nin *el-Mufaqqaliyyât* adlı antolojisinden sonra III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren yazılı nakil gelişip yaygınlaşmıştır. Şifahî malzemenin toplanmasını Ebû Amr eş-Şeybânî, Asmaî ve Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî nesli gerçekleştirmiş, derleme faaliyetini Muhammed b. Habîb, İbnü's-Sikkî ve Ali b. Hasan et-Tüsî gibi şahsiyetler tamamlamış, Sükkerî nesli ise bu yazılı rivayetleri bir araya getirip tasnif etmiştir. Sonuçta münferit şairlere ve kabilelere ait divanlarla şairlerin hayat, ahbâr ve şiir örneklerini kapsayan eserler ortaya çıkmıştır (İA, XI, 533).

Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî, Cumahî, Câhiz, Ebû Hâtîm es-Sicistânî, İbn Kuteybe, İbnü'l-Mu'tez, İbn Düreyd, Ebû Ali el-Kâfî gibi edipler Hammâd er-Râviye ile öğrencisi Halef el-Ahmer'in kadîm şiiri değiştirdiklerini, eklemeler yaptıklarını, meşhur şairler adına farkedilemeyecek şekilde şiirler uydurduklarını iddia etmişlerdir (Cumahî, s. 48; İbnü'l-Mu'tez, s. 147; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, VI, 89). Bu iddiaların arka planında Basra-Kûfe dil mektebi taassubu, siyasî rekabet ve husumet, şuûbiye hareketi gibi etkenlerin bulunduğu ve isnatlarda bu faktör-

lerin rol oynayabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple Câhiliye şiiri bazı mahallî tasarruflar bulursa bile bütünüyle eskidir. Bunun dışında iddia edilen değişikliklik ve ilâveleri yapanlar kadîm şiirin dil ve üslûp özelliklerine son derece vâkîf âlim ve şairler olduğundan sahteliklerinden şüphelenilen eserler ayırt edilemeyecek derecede başarılı benzetmelerdir (İA, XI, 534). Bu uydurma ve değiştirme iddiası XIX. yüzyılın yarısından itibaren S. W. Muir, W. Ahlwardt, R. Basset, T. Nöldeke, D. S. Margoliouth ve F. Krenkow gibi şarkiyatçılar tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve bütün Câhiliye şiirine teşmil edilmiştir. C. J. Llyall, C. A. Nallino ve C. Brockelmann gibi şarkiyatçılar ise bu iddialara cevap vermiş ve kadîm şiirin otantikliğini savunmuştur. Diğer taraftan Arap dünyasında Tâhâ Hüseyin uydurma iddiasında şarkiyatçılara katılmış, *Fi's-Şi'ri'l-Câhilî* ve *Fi'l-Edebi'l-Câhilî* adlı eserleriyle bazı makalelerinde kadîm şiirin, Câhiliye Arapları'nın hayatından çok müslümanların hayat ve eğilimlerini temsil ettiği gerekçesiyle İslâmî dönemde uydurduğunu ileri sürmüştür. Başta Mustafa Sâdık er-Râfiî ve Muhammed Ferîd Vecdî olmak üzere Muhammed el-Hudârî, Muhammed Lutfi Cum'a, Muhammed Hıdır Hüseyin gibi âlim ve eleştirmenler bu iddialara cevap vermiştir.

Tabiâtları, dilleri, tek düze hayatları ve yaşadıkları çevre itibarıyla Sâmi kavimler içinde şiire en yakın ırk olan Araplar'da şiire ilgi duymayan, şiir söylemeyen bir fert yok gibidir. Şair savaş halinde düşmanlara kılıçlardan tesirli hiciv okları fırlatan bir silâhşordu, barışta ise bir övünç ve kıvanç vesilesi olarak toplumda büyük itibara sahipti ve hiyerarşide kabile reisinden sonra yer alıyordu. Câhiliye dönemi Arabistan'ında şiiri teşvik eden vesileler ve onu besleyen çevreler vardı. Haram aylarda kurulan Ukâz, Zülmecâz gibi panayırarda hakem huzurunda düzenlenen şiir yarışmaları, ayrıca Hîre ve Gassânî sarayları ile bazı Hicaz merkezleri bunların başında yer alır. VI. yüzyıldan önceki devirlerde bazı şairler kabilelerinden ayrılarak gezgin methiyeciler haline gelmiş, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mütelemmis, Nâbiga ez-Zübyânî ve Hassân b. Sâbit gibi şairler melekeler methiye sunup câize almak için Lahmî ve Gassânî saraylarını âdetâ tavaf eder hale gelmişti. Kadîm şiirin gelişmesinde bu sarayların büyük etkisi olmuş, çölden gelen sert şiir dili bu muhitlerde şehirli zevkiyle temas neticesinde yumuşamış, tekellüflü ve garip ifadeler yerlerini basit

ve kolay olanlara bırakmıştır (Ebü'l-Hasan el-Cürcânî, s. 21 vd.). En parlak devrini III. Nu'mân zamanında yaşayan Hîre'nin 602 yılında sönmesinin ardından Hicaz'ın çeşitli yerlerinde oluşan merkezlerde şiir rağbet görmeye devam etmiş, İslâm devletinin kurulup geliştiği Medine şiir ve müsinin olgunlaşmasında en elverişli ortam durumuna gelmiştir (İA, XI, 531). Kadîm şiir maddî karşılığı olmayan, sadece teşekkür ve saygı amacıyla yazılırken bu saray ve merkezler şiirin bir ticaret metaı haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu çığırı, Hîre ve Gassânî meliklerinden aldığı câizelerle altın kaplarda yemek yiyen Nâbiga ez-Zübyânî açmış, Meymûn b. Kays el-A'sâ belde belde dolaşarak şiir ticareti yapmış, hatta bu amaçla Hz. Peygamber için de methiye yazmıştır. Daha sonra Hutay'e bu geleneği sürdürmüştür.

Kadîm şiirden intikal eden en eski örneklerde bile lugat hazinesi fevkalâde zengindir ve gelişmiş bir ortak şiir dili kullanılmıştır. Bu dil şairler, edipler ve hatipler arasında yaygınlaşan lehçeler üstü ortak bir edebî dildi. I. (VII.) yüzyılda kaideleri tesbit edilen ve kelime hazinesi büyük ölçüde belirginlik kazanan klasik Arapça'nın esası da bu dildir. Söz konusu ortak edebiyat ve şiir dilinin oluşmasında ve gelişmesinde en büyük rolü Ukâz panayırında düzenlenen şiir müsabakaları oynamıştır. Şairler ve hatipler eserlerini kalabalık dinleyici kitlesine hitap edebilmek için en yaygın, en fasih kelime ve ifadelerle inşâ ediyorlardı. Neticede uzlaşmış ortak edebiyat ve şiir dili teşekkül etmiştir. Bunda hâkim lehçe Ukâz'ın nüfuz alanında bulunduğu Kureys lehçesiydi. Yabancı temaslardan uzak kalabilen Kays, Temîm, Hüzeyl ve Tay lehçeleriyle Necid bedevileri lehçelerini de bu bağlamda zikredenler olmuştur.

Eski Arap şiiri çoğunlukla inşadına sebep olan bir vak'anın hikâyesiyle birlikte nakledilmiştir. Bu durum şairlerin hayatla olan sıkı bağını gösterir. Eski şair ilhamını perisi vasıtasıyla bir kaynağa bağlarsa da bu kaynaktan faydalanabilmesi, dilinin çözülebilmesi ve perisinin fısıltılarını duyabilmesi için sevinç, coşku, öfke, korku, içki, ihtiras derecesinde arzu, özlem, aşk, acı, keder ve şiddetli heyecan gibi somut faktörlerin bulunmasını şart görürdü (İbn Kuteybe, s. 23-26). Nitekim tuzağa düşürülen Şenferâ kendisinden şiir söylemesi istenince, "Şiir neşeli zamanlarda söylenir" demiş, Ertât b. Süheyye, Abdülmelik b. Mervân'ın şiir söyleme talebine, "Bugün nasıl şiir söyleyebilirim ki ne iç-

tim ne sevindim, ne kızdım ne korktum" cevabını vermiştir (a.g.e., s. 25, 504; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, XI, 140; XIII, 31). Kadîm Arap şairi, ilhamını ifade etmeye elverişli ruh haline erdikten sonra gözlerini müşahhas âleme açarak sanatını icra ederdi. Zamanla özgün ürünler veren bu gelenek değişmiş ve eskilerden beğenilip alınanlar yeniden düzenlenip bazı ilâveler yapılmak suretiyle şiir yazma geleneği özellikle İran'da ve klasik Türk şiirinde son hadine ulaşmıştır (İA, XI, 537).

Arap şiirinin en eski birimi aynı kafiyede iki mısradan oluşan recez şiirleridir. Bunlar deve çobanlarının ezgileri, ninniler, savaşıların meydan okumaları, kadınların savaşınlara sesleniş gibi konularda âni ilhamın ürünleri olarak irticâlen söylenmiş recez bahrinde kısa parçalardı. Başlangıçta bir sanat ürünü sayılmadığı için önde gelen şairler bu alanda eser vermemiştir. İlk defa recez şiirini uzatarak "urcûze" adı verilen kaside çığırını açan şair Ağleb el-İclî'dir (ö. 21/642). Urcûze mesnevi / müzdevice gibi bazı önemli nazım şekillerinin doğmasına yol açmış, daha sonra tarih, gramer, akaid gibi ilim dallarında çok uzun didaktik şiirlerin yazılmasına imkân sağlamıştır. II. Velîd'e ve Hammâd Acred'e bazı müzdeviceler nisbet edilirse de (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, V, 128 vd.; XIII, 74) İran asıllı Ebân b. Abdülhamîd (ö. 200/815-16), 14.000 beyitlik *Kelile ve Dimne* tercümesi ve diğer birçok telif ve çevirisiyle mesnevi şeklinin ilk uzun örneklerini vermiştir. Bunlardan başka Ebû Nüvâs ve Ebü'l-Atâhiye, özellikle uzun örnekler ortaya koyan İbnü'l-Mu'tez ve İbn Abdürrabîh de bu alanda zikredilen şahsiyetlerdir. Şiir için kullanılan eski terimlerden biri de "karîz"dir. Karîz (kesilmiş), "recezden kesilmiş şiir biçimi" demek olup önceleri kasidede göre daha kısa parçaları ifade ederken III. (IX.) yüzyıldan sonra "mutlak şiir / nazım" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kasidede göre daha kısa parçalar için kullanılan bir diğer kadîm tabir "kasîd"dir. Kaside ise daha uzun, biçim ve içeriği daha farklı, belli konuların iç nizamına göre işlendiği şiirlerdir. Klasik kaside ise iç planını doğal bir gelişme sonunda kazanmıştır. Bununla beraber kaside, Araplar tarafından muayyen bir şairin icadı gibi telakki edilerek belli bir başlangıca bağlanmış ve ilk kaside yazarının Mühelhil b. Rebîa et-Tağlibî olduğu söylenmiştir (Cumahî, s. 33; İbn Kuteybe, s. 256). Kasidenin başlangıcıyla ilgili belli tarih ve şahıs tesbiti zorlamalarında Doğu Arabistan'da Bekir ve

Tağlib kabileleri arasında gelişip Hîre muhiti vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuş olmasıdır (Blachère, s. 376; ayrıca bk. KASİDE).

Câhiliye şiirinde başta medih ile tasvir (vasf) olmak üzere gazel, fahr, risâ, hike-miyat, i'tizâr ve isti'tâf gibi temalar işlenmiştir. Şairler övdüklerini yiğitlik, cömertlik, soyluluk, adalet, akıllılık, komşuyu himaye etme, düşküne yardım elini uzatma gibi erdemlerle yalana ve abartıya katmadan övmüşlerdir. Zühreir b. Ebû Sülmâ'nın Herim b. Sinân ile Hâris b. Avf'ın fedakârlıkları hakkında yazdığı, derin saygı, sevgi ve samimi duygulardan kaynaklanan methiyeler ortaya konulduğu gibi Hîre ve Gassânî saraylarını dolaşarak câize toplamak için yazılan methiyeler de çoktur. Nâbiga ez-Zübyânî, Meymûn b. Kays el-A'sâ, Hassân b. Sâbit, Müseyyeb b. Ales gibi şahsiyetler bu şairlerdendi. Kadîm şairin ince ve yalın tasvirleri hemen her tema ve konuda yer alıp çöl hayatının bütün etkinlik ve öğeleri, savaş ve silâhları, şarap ve içki meclisleri, eğlenceleri ve doğa olayları ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Gazelde İmrûülkays kadın aşkını ve fiziksel güzelliği tasvirde öncü kabul edilmiş, kadın onun tarafından belli ve ortak teşbih klişeleriyle tasvir edilmiş ve ruhsal erdemleri dile getirilmiştir. Antere-Able, Mahabbel es-Sa'dî-Meylâ, Abdullah b. Aclân-Hind vb. arasında yaşanan ve aşk ıstırabını dile getiren gazeller, Emevî devrinde ortaya çıkan ve Uzrî gazel olarak tanınan iffetli / platonik aşk şiirlerinin nüvesini oluşturmuştur. Kadîm mersiye ölüye ağlama veya intikam çağrısı ile başlar ve ölü medihle geçen erdemlerle övülür, şairler arasında belli lafız ve ibarelerle dua klişeleri tekrar edilirdi. Az miktarda olan kadîm hicivde fert veya kabileye yönelik medihle geçen erdemlerin zıtları kullanılmış, genellikle açık küfür ve çirkin ifadelerden uzak ciddi ve nezih bir dile ağırlık verilmiş, bazılarında acıtırıcı ta'riz ve telmih üslûbu kullanılmıştır. Daha çok planlı kasidenin son kısmında yer alan fahriyelerde şair kendisinin veya kabilesinin erdemlerini övgüde geçerli unsurlarla dile getirmiştir. Ümeyye b. Ebû's-Salt, Tarafe b. Abd. Lebîd b. Rebîa, Hâtim et-Tâi gibi şairler yaşanan özlü hikemiyat beyitleri nazmetmişlerdir. Nâbiga ez-Zübyânî, Nu'mân b. Münzir'in ölüm tehdidine karşı özür beyanı, af ve merhamet talebi için yazdığı kasidelerle i'tizâr ve isti'tâf türü şiirin öncüsü olmuştur.

b) Erken İslâm Dönemi. Arap şiir tarihinde İslâm dininin ortaya çıkmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. İslâmiyet'in ge-

tirdiği iman kardeşliğine mukabil müşriklerin Hz. Peygamber için “mecnun bir şair” demeleri (es-Sâffât 37/36) ve kadim şiirin kabile asabiyeti üzerine inşa edilmiş olması müşrik devri şiirinin yasaklanması sonucunu doğurmuş, ancak iman edip iyi davranışlarda bulunan ve Allah’ı hatırlarından çıkarmayanlar bundan istisna edilmiştir (eş-Şuarâ 26/224-227). Söz konusu âyetlerde yasaklanan şiirin Resûl-i Ekrem’e, İslâm’a ve müslümanlara satışan müşrik şairlerin şiirleri, istisna edilen şiirin de Hassân b. Sâbit, Kâ’b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha gibi onlara cevap veren müslüman şairlerin şiirleri olduğunu bizzat Resûlullah söylemiştir (Taberî, XIX, 156-159). Esasen İslâmiyet şiirle müziği mutlak mânâda menetmemiş, insanları kötü yollara sevkeden bir nitelik kazandığı takdirde zararlı bulmuştur. Hz. Peygamber şiiri bir cihad silâhı olarak görmüş, “Mümin kılıcı ve diliyle cihad eder” buyurmuştur (*Müsned*, III, 3, 456, 460; VI, 387). Yine, “Şüphe yok ki bazı şiirler hikmet ifadeleridir” (Buhârî, “Edeb”, 90; Tirmizî, “Edeb”, 69; İbn Mâce, “Edeb”, 41) gibi sözleriyle şiirin güzel ve faydalı olanlarını tavsiye etmiştir. Bu bağlamda Ümeyye b. Ebû’s-Salt’ın bazı hikmetli şiirlerini hitabelerinde zikretmiş, Lebîd’in “ألا كل شيء ما خلا الله باطل” (İyi bilin ki Allah’tan başka her şey bâtildir) mısraı için “şairin söylediği en doğru söz”, Tarafe’nin “سبدي لك الأيام ما كنت جاهلا / وأيتيك بالأخبار من لم تزود” (Gösterecek sana günler cahili olduğun şeyleri / Getirecek sana, azık vermediğin [görevlendirmedigin] kimse haberleri) dizesi hakkında “Bu nübüvvet sözlerindedir” ifadeleriyle takdir hislerini dile getirmiştir (*Müsned*, VI, 31, 138, 146, 156, 222; Müslim, “Şifr”, 1-6). Ebû Süfyân, Amr b. Âs ve Abdullah b. Ziba’râ gibi çoğu Kureyşli olan müşrik şairlerin hücumları artınca Hassân b. Sâbit, Kâ’b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha gibi müslüman şairler bunlara karşılık vermek için Hz. Peygamber’den izin istemiş, o da izin vermiş, ancak, “Ben de Kureyş’tenim, beni onlardan nasıl ayırıp da hicvedeceksiniz?” deyince Hassân, “Seni onlardan hamurdan kıl çeker gibi ayırım” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Hassân’a kabilelerin eski eyyâm, mesâlib, ahbâr ve ensâbı hakkında bilgi edinmesi için Ebû Bekir’e başvurmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca, “Ya Hassân, onları hicvet! Şunu bilmelisin ki Cibrîl seninle beraberdir; senin sözlerin kılıçtan daha tesirlidir” sözleriyle onu övmüş (Buhârî, “Bed’ü’l-ğalk”, 6, “Meğâzî”, 30; Müslim, “Fezâ’ilü’ş-şahâbe”, 153, 157), mescidde Hassân’a tahsis ettiği minberde şiirlerini ashapla birlikte dinlemiş-

tir. Şiirle ilgili bu olumlu yaklaşımlara rağmen varyantı dikkate alınmadığından Resûlullah’a nisbet edilen, “Birinizin içinin kustumla dolması şiirle dolmasından daha iyidir” meâlindeki bir hadis (Buhârî, “Edeb”, 92; Müslim, “Şifr”, 7-9) şiirin mutlak şekilde mekruh olduğu kanaatine yol açmış, bu kanaat müslümanlar arasında yaygınlık kazanmıştır. Hz. Âişe bu rivayetle ilgili olarak şöyle demiştir: “Bu mahfuz değildir. Hz. Peygamber ancak şunu söylemiştir: Birinizin içinin kustum ve kanla dolması benim hicvedildiğim şiirle dolmasından daha iyidir” (başka yorumlarla ilgili olarak bk. İbn Hacer, XII, 184-186).

Sahâbenin şiire yaklaşımı genellikle müsbet olmuştur. Araplar’ın en önemli bilgi kaynağını şiirin teşkil ettiğini söyleyen Hz. Ömer, Züheyr b. Ebû Sülmâ’nın şiirlerinin garip kelimelerden arınmış, yalın bir üslûp ve övülen kişide bulunan niteliklerle gerçekçi bir çizgide söylendiğini ifade ederek onu en büyük Arap şairi saymıştır. İbn Abbas, “Kur’ân-ı Kerim’den bilmediklerinizi Arap’ın şiirlerinde araştırın, çünkü şiir Araplar’ın ilim hazinesidir” demiştir. Asr-ı saâdet’le Hulefâ-yi Râşidîn zamanında kadim şiir yöntemi, dil ve üslûp özellikleriyle devam etmiştir; zira bu dönem şairlerinin çoğu Câhiliye devrinde yetişmiş ve ürün vermiş muhadram şairlerdi. Bununla birlikte tema ve konularda köklü değişiklikler olmuş, kabile asabiyetini, kabileler arasındaki eski savaşları zikrederek kin ve nefreti işleyen, övünme yarışını körükleyen şiirlerin yerini İslâm kardeşliği, cihad, fetih, din ve ahlâk temalarını işleyen şiirler almış, bunlar şairin dindarlık derecesine göre eserlerinde yansıma bulmuş, Hutay’e gibi dinî bağları zayıf şairlerse Câhiliye çizgisini sürdürmüştür. İslâmî tesirden uzak olan çöl şairlerinde de bu çizgi devam etmiştir. Gerek Asr-ı saâdet’te gerekse ilk dört halife devrinde müslümanların Kur’an’la ve fetihle meşgul olduğu, Câhiliye döneminde görüldüğü gibi muâraza sebepleri ve câize imkânları ortadan kalktığı için şiire ilgi azalmıştır. Hz. Ebû Bekir ile Ömer zamanında sönen kabilecilik taassubu Hz. Osman ile Ali dönemlerinde çıkan fitnelere ve hizipler sebebiyle yeniden alevlenmiş ve Emevî devri boyunca canlılığını korumuştur. İlk siyasî şiir yazarı olan Hassân b. Sâbit, Resûlullah’ı “Kasîde-i Bürde”siyle metheden Kâ’b b. Züheyr, Resûl-i Ekrem’in müdafii Kâ’b b. Mâlik, müşrik şairlere yönelttiği hicivleriyle Abdullah b. Revâha, hiciv ve medihte Hutay’e, gazelde Humeyd b. Sevr, öldürülen müşrik kardeşlerine müslüman olduktan sonra da ağıt-

larını sürdüren en büyük Arap kadın şairi Hansâ, Câhiliye devrinde de içki ve putlardan uzak durmuş olan Nâbîga el-Ca’dî dönemin önde gelen şairleridir.

c) Emevî Devri. Bu dönemde klasik kaside formu iç düzeni, bölümleri ve kadim unsurlarıyla kendini korumuş, ancak temeli Hassân b. Sâbit’le atılan siyasî şiir türü ile hiciv ve gazel temalarında büyük gelişmeler olmuştur. Hz. Osman ile Ali zamanında çıkan fitnelere sırasında hilâfet meselesinden doğan siyasî hizipler Emevî devrinde iyice taraftarlarını arttırmıştır. Emevî, Hâricî, Şii ve Zübeyrîler’e taraftar olan şairler hiziplerinin görüş, inanç ve ilkelerini dile getiren şiirler yazmış, özellikle yönetimde olmaları sebebiyle bol ihsan ve câize verme imkânına sahip Emevî idarecilerini destekleyen çok sayıda şair ortaya çıkmış, bunlar içten gelmeyen abartı yüklü ürünler vermiştir. Bu şairlerin başında Cerîr b. Atıyye ile hristiyan şair Ahtal ve Şîa taraftarı olduğu halde câize yüzünden Emevîler’e methiyeler sunan Ferz dak görülür. Abdullah b. Zübeyr, Ebû Sahr el-Hüzelî, Miskîn ed-Dârimî, Adî b. Rikâ’, Râî en-Nümeyrî, Abdullah b. Hemmâm, A’şâ Benî Rebîa, Nâbîga eş-Şeybânî, Bais el-Mücâşşî, Ebû’l-Abbas el-A’mâ Emevîler’i savunan diğer şairlerdir. Hâricîler’e taraftar olan şairler ise câize amaçlı taşımaksızın içten ve gerçekçi bir ruhla, daha çok irticâlen söylenip Hâricî inanç ve ilkelerini savunan ürünler vermişlerdir. Ferve b. Nevfel, Mâlik el-Mezmûm, Ubeyde b. Hilâl el-Yeskürî, Müleyke eş-Şeybâniyye, Katarî b. Fücâe, İmrân b. Hittân, Yezîd b. Habnâ, İsâ b. Fâtik, Tırmâm b. Hakîm, İsmâil b. Yesâr, Amr b. Husayn, Muâz b. Cüveyn bunlar arasında sayılabilir. Günümüze ulaşan tek Hâricî divanı Tırmâm’ın aittir. Kaynaklar bunun dışında Hâricîlerden 100 kadar erkek ve kadın şaire ait 330’dan fazla kaside, urcûze ve kıta nakletmiş, İhsan Abbas *Divânü şîri’l-Havâric* (Beyrut 1982), Nâyif Mahmûd Marûf *Divânü’l-Havâric* (Beyrut 1403/1983) adlı eserlerinde bunları derlemeye çalışmıştır. Şîa taraftarı şairler de Emevîler’in Hâşimoğulları’nın hakkını gasbettiğini, müslümanları yönetmede Kitap ve Sünnet’e uymadıklarını dile getirmiştir. Bu şairlerden Şîa’nın Keysâniyye koluna mensup olan Küseyyir siyasî şiirlerinde Ehl-i beyt’e bağlılığını, nübüvvetini Hz. Ali’ye ve oğullarına geçtiğini iddia etmekle birlikte bazı Emevîler için de methiyeler yazmıştır. Hz. Hüseyin’in kızı Fâtîma tarafından Ehl-i beyt şairi unvanı verilen Kümeyt el-Esedî, Zeydî Şii koluna mensup olup hilâfette Hâşimo-

ğulları'nı ve Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'yi desteklemiş, "el-Hâşimiyât" adı verilen kasidelerinde Mudar'ı ve Hâşimoğulları'nı övmüş, Emevîler'e sert eleştiriler yöneltmiştir. Nu'mân b. Beşîr, İbn Müferriğ el-Himyeri, Ebû'l-Esved ed-Düeli de Şiâ şairlerindedir. Hilâfet meselesinde Abdullah b. Zübeyr'e bağlı kalan tek şair İbn Kays er-Rukayyât'tır. Emevîler zamanında baş gösteren bazı isyan ve fitnelere destek veren şairler de olmuş, Haccâc'a karşı ayaklanan Abdurrahman b. Eş'as'ı destekleyen A'sâ Hemdân ile Ebû Cilde el-Yeşkürî öldürülmüştür. Öte yandan İslâm askerleriyle kumandanları ve bunların fetihleri için methiyeler yazan Kâ'b b. Ma'dân gibi şairler de yetişmiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan siyasî hizipler, Asr-ı saâdet ile Hulefâ-yi Râşidîn devrinde üzeri küllenmiş olan kabile asabiyesi ateşini yeniden alevlendirmiş, bu vadide şiirlerin artmasına yol açmış, asabiyeğe bağlı, "münâkazât / nekâiz" adı verilen şiir türünün ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Kabilelerin fezâil ve rezâilinin ayrıntılarıyla ele alındığı bu atışma şiirleri, belirlenmiş mekânda taraftarların tezahüratı eşliğinde icra edilmesiyle aynı zamanda devrin sosyal ve kültürel etkinlikle eğlenme ihtiyacına da cevap vermiştir. Hiciv veya fahr olarak aynı tema, aynı vezin ve kafiyede irticâlen söylenen atışma şiirlerinde bazan edep dışı sözler de yer alabiliyordu. Münâkazât ile Câhiliye'deki yalın, basit ve kısa hicvin yerini uzun, özentili ve tumturaklı hiciv şiirleri almıştır. Türün en büyük şairleri Cerîr, Ferezdak ve Ahtal'dir. Cerîr-Ferezdak atışmaları yarım asra yakın, Cerîr-Ahtal atışmaları ise yirmi üç yıl kadar sürmüş, *Neķā'izu Cerîr ve'l-Ferezdak*, *Neķā'izu Cerîr ve'l-Aħtal* gibi eserlerde bu şiirler bir araya getirilmiştir. Baîs el-Mücâşşî, İbn Meyyâde, Hakem el-Hudrî, Sürâka el-Bârîki de nekâiz şairlerindedir.

Emevîler devrinde hadarî (şehirli), bedevî ve nesîb olmak üzere üç gazel tarzı gelişme kaydetmiştir. Fetih ganimetleriyle refah düzeyi yükselen Mekke, Medine, Tâif gibi şehirlerde eğlence, müzik ve kadınlara meyil oldukça artmış, eşraf kadın ve kızlarına sataşan gazel şiirleri yaygınlık kazanmıştır. Gazele şehir hayatıyla ilgili unsur ve terimler girmiş, hiçbir devirde olmadığı kadar bâkir mânalar ortaya konulmuştur. Bununla birlikte biçim, yöntem ve üslûpta kadim kaside geleneği sürmüştür. Türün en büyük temsilcisi Ömer b. Ebû Rebîa el-Kureşî'dir. Soyu Hz. Osman'a dayanan ve eşraf kadınlarına sataşan ga-

zelleri sebebiyle hapiste ölen Abdullah b. Ömer el-Arcî, yine Medine'nin eşraf kadınlarına gazeller yazdığı için vali tarafından Dehleğ adasına sürülen ensardan Ehvas el-Evsî de bu şairlerdendir. Özellikle Necid ve Hicaz çöllerinde gelişen bedevî gazeli şairleri içten ve ateşli duygularla örülmüş affî gazeller yazmıştır. Bu şairlerin ortak âkıbeti aşkı uğruna ölmek veya delirmek yahut memleketini terketmek olmuştur. Bunların öncüsü gazellerinde affî Büseyne aşkını terennüm eden Cemîl'dir. Leylâ'nın aşkı uğruna aklını yitiren Kays b. Mulewah (Mecnûn), Lübnâ el-Huzâiyye'nin aşığı Kays b. Zerîh, amcasının kızı Afrâ'ya tutulup aklını kaybeden Urve b. Hizâm, Meyye'ye âşık Zürrumme, gazellerinde hadarî öğelerin yer aldığı fakih ve muhaddis Urve b. Üzeyne affî gazelin başlıca temsilcileridir. Câhiliye'den beri gelenekleşmiş olan ve klasik kasidenin giriş kısmında yer alan nesîb tarzı gazelde de gelişme olmuş, Cerîr'de görüldüğü gibi bazı şairlerde dikkat çekici bir uzunluğa ulaşmıştır. Câhiliye devri sonlarında başlayan ve kadim şairlerin çoğu tarafından tasvip edilmeyen methiyelerle kazanç sağlama akımı bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Bu husus, bir yandan şiirlerde memdûhun haline uygun ifadelerin seçimi ve itinalı söyleyiş bakımından yararlı olduğu gibi diğer yandan irticâli, doğallığı ve içten şiir söyleme yeteneğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemdeki zühd hareketi Râbia el-Adaviyye, Urve b. Üzeyne, Ebû'l-Esved ed-Düeli, Sâbık el-Berberî gibi şahsiyetlerin şiirlerinde hikmet ve mev'iza temalarında şiirlerin doğmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Bunun yanında recez türü şiir de gelişmiş, urcüzeler aşırı derecede uzamış, Accâc ile oğlu Ru'be ve Ebû'n-Necm el-İcî gibi bir recez şairleri sınıfı oluşmuştur. Ahtal ile II. Velîd'in mensup olduğu bir grup şair şarap ve içki meclisi tasvirinde şiirler yazmıştır.

d) Abbâsiler Devri. Edebiyat tarihçileri Abbâsî şiirini dört aşamada ele alır. Devletin 132'de (750) kurulmasından Mütevekkil-Alellah'ın hilâfetine (232/847) kadar olan dönem birinci devreyi, Büveyhîler'in Bağdat'ı zaptına (345/956) kadar olan süre ikinci devreyi, Büveyhîler'in yıkılmasına (454/1062) kadar olan müddet üçüncü devreyi, Abbâsî Devleti'nin Hülâgû tarafından yıkılmasına (656/1258) kadar gelen süre dördüncü devreyi teşkil eder. Son devrede Selçuklular ve Moğollar hâkimiyet kurduğundan Arap şiiri iyice zayıflamıştır. Abbâsîler'in ilk zamanından itibaren siyasî hizipler dağıldığı için bunlara taraftar olan

şairler bu alanla ilgilerini kesip halife ve valilere yaklaşmış, yazdıkları methiyelerle yüklü câizeler elde etmiştir. Hârûnürreşid'in oğulları Emîn ile Me'mûn arasında cereyan eden hilâfet kavgaları sebebiyle siyasî şiir yeniden alevlenmiştir. Abbâsiler döneminde şiirde yapı ve içerik bakımından bazı değişiklikler meydana gelmiş, kasideler kısalmış, özellikle gazel, hiciv, zühdiyyât ve hikemiyât türü şiirlerde kıtalar hâkim olmaya başlamıştır. Hezec, müctes, muktedab gibi kısa bahirlerle vâfir, kâmil, basîf ve haffî bahirlerinin meczû vezinleri tercih edilmiştir. Kasidede geleneksel tek kafiye düzeninden çok kafiye sistemine geçilmiş, recez bahirlerinden müzdevic (mesnevi) tarzı gelişerek yaygınlık kazanmıştır. Kasidede beyit sayısınca farklı kafiye düzeninin bulunduğu bu tür şiirde Ebû'l-Atâhiye'nin "Zâtû'l-emsâl" adlı uzun hikemiyât ve zühdiyyât şiirleri, Ebân b. Abdülhamîd'in başta 14.000 beyitlik *Kelile ve Dimne* manzumesi olmak üzere Farsça'dan tercüme ve telif yoluyla meydana getirdiği diğer eserleri bu tür şiirin ilk örneklerindedir. Bunlar aynı zamanda daha sonraki asırlarda birçok ilim dalında yazılan didaktik manzumelerin öncüleri konumundadır. II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beşşâr b. Bürd, Müslim b. Velîd (Sarîulgavânî), Ebû Nuvâs, Hüseyin b. Dahhâk, Ali b. Cehm gibi şairler "bedî" (yeni tarz şiir) adını verdikleri bir tür ortaya koymuştur. Aslında bu şairlerin yaptığı sadece istiare, cinas, tezat gibi bedî sanatları yoğun biçimde kullanmaktan ibaretti. Daha sonra İbnü'l-Mu'tez söz konusu şairlere karşı *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eserini yazmış, kadim şiirle Kur'an ve hadislerde de bu sanatların kullanıldığını örnekleriyle açıklamıştır. Zamanla lafzî süslerin yoğunluk kazandığı bedî türü şiir III. (IX.) yüzyılda Ebû Temmâm, Di'bil, İbnü'r-Rûmî, Buhârî ve İbnü'l-Mu'tez; IV. (X.) yüzyılda Mütenebbî, Ebû Firâs el-Hamdânî ve Şerîf er-Radî; V. (XI.) yüzyılda Ebû'l-Alâ el-Marrî ile devam etmiştir.

İslâm fetihleri sona erip iktisadî hayatın gelişmesiyle zenginliğin ve refahın artması, eğlenceye yönelişin hızlanması, Irak şehirlerinde Fars, Rum, Türk, Hint ve Sind gibi çeşitli ırk, din ve kültürlere mensup insanların yaşaması neticesinde "mücûn" adı verilen, ahlâk dışı, dinî inanç ve değerlerle alay eden zındıklık şiirleri yaygınlık kazanmıştır. Beşşâr b. Bürd, Hammâd Acred, Mutî b. İyâs, Hüseyin b. Dahhâk, Sâlih b. Abdülkuddûs kökleri kadim devirlerde görülen bu tür şiirleriyle tanınmıştır. Arap edebiyatında ilk defa bu dönem-

de ve bu etkenler sonucunda gazel-i müzekker ortaya çıkmış, Emevî devrindeki affif gazel akımının tek temsilcisi İbnü'l-Ahnef olmuştur. Öte yandan Şerif er-Radî'nin Hicazlı kadınlar üzerine yazdığı "el-Hicâziyyât" adlı gazelleri duygu asilliği ve dil iffeti, Buhtürî ile Ali b. Cehm'in gazelleri duygu, tasvir inceliği ve yalınlık bakımından mükemmel kabul edilmiştir. Mücün ve zenâdika akımına tepki olarak Ebû'l-Atâhiye zühdiyyât akımını başlatmış, aynı dönemde Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Mahmûd b. Hasan el-Verrâk, hayatının sonlarında Ebû Nüvâs bu tür şiirler yazmıştır. Başlangıçta bu şiirler dünyaya değer vermeme, varlık-yokluk, bekâfenâ, hayat-memat, kıyamet ve cehennemî hatırlatma şeklinde yalın öğütlerden ibaretken eski Hint, İran, hıristiyan inanç ve kültürlerinin etkisiyle karmaşık tasavvufî şiir akımının doğmasını hazırlamıştır. Tasavvufî düşüncelerin remiz ve sembollerle anlatıldığı bu tür şiirde Hallâc-ı Mansûr, Ebû Bekir eş-Şiblî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî ve İbnü'l-Fâriz başta gelir. İbnü'l-Fâriz sevgili olarak sembolize ettiği Allah'ın yâdıyla kendinden geçmeyi şarap sarhoşluğuna benzetmiştir: *شربنا على ذكر الحبيب مدامة / سكرنا بها من قبل أن يخلق الكرم* (İçtik sevgilinin yâdıyla bir garip şarap / Sarhoş olduk onunla daha yaratmadan asmayı rab). Şehâbeddin es-Sühreverdî ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî de bu devirde tasavvufî şiirin önemli temsilcilerindedir. Maarî'nin şiirlerinde ise zühdî ve sûfî düşünceler daha derin felsefî fikirler şeklinde yankı bulmuştur.

Gelişmiş şehir hayatının şiire yansımaları neticesinde tabiat manzaraları, bahçe ve çiçek, işret ve eğlence tasvirleri artış kaydetmiştir. Ebû Temmâm, Buhtürî, İbnü'r-Rûmî, Mütenebbî gibi şairlerin divanları bu tür şiirlerle doludur. Özellikle Saneberî'nin bahçe ve çiçek tasvirlerini kapsayan "Ravziyyât"ı çağdaş şairlerle daha sonraki birçok şairi etkilemiştir. Emîn ile Me'mûn'un hilâfet mücadeleleri sırasında harabeye dönen Bağdat için Hureymî'nin ve diğer şairlerin yazdığı şiirler şehirler için yazılan mersiyelerin ilk örneğini teşkil etmiştir. Bu tür, Zencî ayaklanmasında yıkılıp yıkılan Basra için İbnü'r-Rûmî'nin, Hülâgû tarafından harabeye çevrilen Bağdat için ve nihayet Endülü's Devleti şehirlerinin birer birer hıristiyanların eline geçmesiyle yazılan şehir mersiyeleriyle devam etmiştir. Yine bu dönemde Ebû Temmâm mersiyeye zenginlik ve derinlik kazandırmış, İbnü'r-Rûmî ölen çocukları için yazdığı mersiyeleriyle tanınmıştır. Şairler hi-

civde eski kabile ve atalar hicvinden kişisel hicve yönelmiş, yergide çirkin ve ağır ifadeler artmıştır. Övgüler de çığırından çıkmış, dengeli, gerçekçi kadîm methiyelerin yerini abartılı övgüler almıştır. Ebû Temmâm'ın bazı uzun methiyeleriyle Mütenebbî'nin "Seyfiyyât"ında övgü ve savaş temalarının kaynaştırıldığı destansı bir üslûp hâkim olmuştur. III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle IV. (X.) yüzyılda şairlerle şiir ve rivayeti üzerine eleştiri eserleri yazan Kudâme b. Ca'fer, Hasan b. Bişr el-Âmidî, Ebû'l-Hasan el-Cür-cânî ve İbn Vekî gibi bir yazarlar sınıfı oluşmuştur.

e) Eyyûbiler, Memlûkler. Eyyûbiler ve Memlûkler zamanında şiire ilgi devam etmiş, şairlerin sayısı artmış, fakat seçkin ve kaliteli şiir azalmıştır. Nûreddin Mahmud Zengî şairlere değil âlimlere itibar ettiğinden onun döneminde şiirde önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî'den itibaren Eyyûbiler'de ve ardından Memlûkler döneminde şairlere verilen câizeler şiirin kısmen gelişmesine imkân sağlamış, bununla beraber bu devirlerde şiir kazanç aracı olmaktan çıkmış, her sınıf ve meslekten insanların daha çok eğlence, teselli veya rekabet için yazdıkları bir merak alanı haline gelmiştir. Geleneksel tema ve türlerin yanında yeni tema ve türler ortaya çıkmış, kadîm şiirden iktibas, intihal ve nazîreler artmıştır. Bâkir mânalar azalmış, bu eksikliği gidermek için aşırı abartı ve yoğun bedîi süs üslûbuna eğilim çoğalmıştır. Övgüde geleneksel çizgi sürmüştü, ancak bazı kaside mukaddimelerinde gazel-i müzekker girmiştir. Mencek'in (ö. 1080/1669) fahriyelerinde olduğu gibi kadîm şiirde görülmeyen ev, köşk, giysi, uşak gibi ârızî kazanımlarla övme ve övünme âdeti gelişmiş, bazı şairlerde sanat kelime oyunları haline gelmiştir. Noktali-noktasız, bitişik-ayrı yazılan harflerin kullanılıp kullanılmamasına, zâhîr-bâ'tın anlam, düz-ters okunma özelliklerine göre mahbûk, cinas, tevriye, iktibas, tazmin, teşcîr, reddü'l-acûz ale's-sadr vb. bedîi türlere dayanan yeni şiir çeşitleri oluşmuştur. Avamî tabirlerle rekaketin hâkim olduğu mevâliyyâ, zecel, kûmâ, kâne ve kân gibi yeni halk vezinleri ve şiir türleri gelişmiştir.

İslâm beldelerinin Haçlılar tarafından istilâsı, Moğol tahribatı, veba salgınları, Eyyûbî ve Memlûk sultanlarının anlaşmazlıkları, yöneticilerin halka karşı sert muamelesi, iktisadî hayatın çöküşü gibi sebeplerle Peygamber övgüleri ve istiğfar şiirleri gelişmiş, birçok insan toplumdan

uzaklaşıp bir kenara çekilmiş, dua ve istiğfarla meşgul olmaya yönelmiştir. Bundan dolayı Allah'a yakarış ve Peygamber övgüleriyle ondan şefaata talebini dile getiren şiirler hiçbir devirde görülmeyen ölçüde artmıştır. Peygamber övgüleri, Bağdat'ın Hülâgû tarafından tahrip edilmesi sırasında şehid edilen Yahyâ b. Yûsuf es-Sarsarı ile başlamış, Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-bürde'si* ve diğer şiirleriyle zirveye ulaşmıştır. Bu kasideyle ilgili tanzîr, taştîr, tahmîs, tesbî, ta'şîr vb. şeklinde çok sayıda eser ortaya konulmuştur. *Kaşidetü'l-bürde'*den ilham alınıp her beytinde bir edebî sanatın icra edildiği, "bedîiyye" adı verilen Hz. Peygamber'in methine dair uzun kasideler ilgi ve yoğunluk bakımından bu dönemlerin bütün şiir temalarını ve türlerini bastırmıştır. Safiyyüddin el-Hillî'den itibaren İzzeddin el-Mevsilî, İbn Hicce el-Hamevî, Abdülganî en-Nabulûsî ve Âişe el-Bâ'ûniyye gibi bedîiyye sahibi şairler kendi şiirlerine ayrıca şerh yazmışlardır. İbn Ma'tûk, Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, Zeynüddin İbnü'l-Verdî, Abdürrahîm el-Burâî ve Meccüddin el-Vitrî de Peygamber övgüleriyle tanınmış şairlerin ileri gelenlerindedir. Aynı şekilde Begteginiler'in son hükümdarı Kökbörü için İbn Dihye el-Kelbî tarafından yazılan mevlid ezgiyle okunan ilk mevlid olarak bilinir. Bu devirde tasavvufî şiir Ebû'l-Abbas el-Mürsî, Affiüddin et-Tilimsânî, İbn Atâullah el-İskenderî ve Âişe el-Bâ'ûniyye gibi şairlerle devam etmiştir.

Halkın kötü durumu, yoksulluk, yonemimde şiddet, rüşvet, müsâdere, devlet dairelerinin bozulması gibi siyasal ve sosyal konularda açık veya kapalı şekilde eleştiri şiiri yazarların başında İbn Kalâkıs, İbn Uneyn, Ebû'l-Hüseyn el-Cezzâr, Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, İbn Dânyâl, Safiyyüddin el-Hillî, İbn Sevdûn ve Âmir el-Enbûtî gibi şairler yer alır. Dostlar arası mektuplaşmalarla meclislerde bir avunma vesilesi olarak nazmedilen lugaz şiirleri Safiyyüddin el-Hillî, Şerefeddin el-Ensârî, İbn Uneyn, Muhyiddin b. Abdüzzâhir, İbrâhîm el-Kirâtî ve İbn Hicce gibi şairlerin elinde gelişme kaydetmiştir. Bilhassa Memlûkler ile Osmanlı dönemlerinde didaktik şiir yaygınlaşmış, nahiv, fıkıh, ferâiz, akaid ve mantık gibi ilimlere dair, çoğu recez vezninde manzumelerle bunlara dair çok sayıda şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır. Osmanlı devrinde aşırı ilgi gören ve nazma muktedir herkes tarafından yazılan tarih düşürme şiirleri yaygınlık kazanmış, İbn Ma'sûm'un *Sülâfetü'l-âşr'*inde yer alan iki tarih kasidesi meşhur olmuştur. Ab-

dülganî en-Nablusî bu konuda ilk manzume yazarlardandır. Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde ortaya çıkan diğer şiir türleri şunlardır: İlk defa XI. (XVII.) yüzyılda görülen müşeccer (mısraları bir ağacın gövdesi ve dalları şeklinde düzenlenen şiir), zevâtü'l-kavâfi (teşrîf, tev'em) (çift vezinli ve çift kafiyeli şiir), kavâfi müstereke (kavâfi mülevvene) (ayn, hâl gibi çok anlamlı bir kelimenin kafiye olarak çeşitli mânalarına göre tekrarlandığı şiir), tard ve aks (sağdan-soldan, enine-boyuna okunabilen şiir), mahbûkû't-arafeyn (beyitleri aynı harfle başlayıp biten şiir), hendesî (geometrik şekiller halinde dizilip düzenlenen şiir), mutarraz (beyitlerinin ilk harfi bir özel ismi teşkil eden şiir) ve her kelimesinde muayyen bir harfin tekrar edildiği şiir. Ayrıca noktalı-noktasız, ayrıık-bitişik yazılan harflerin kullanılıp kullanılmamasına göre düzenlenen şiir türleri de bu grup içinde yer alır (Bekrî Şeyh Emîn, s. 168-225).

f) Endülüs, Mağrib, Sicilya. 1. Endülüs. Endülüs şairleri, yaşadıkları görkemli hayata paralel biçimde müveşşah adını verdikleri yeni bir şiir türü icat etmiş, elden çıkan krallıklar ve şehirler için yazdıkları mersiyelelerde ve tabiat tasvirlerinde Doğu şiiri ve şairlerini geride bırakmıştır. Müveşşah şiirle, klasik kasidenin temel vasfı olan tek kafiye-tek vezin geleneği yıkılmış, çok kafiye, çok vezin esası getirilmiştir. Böylece Endülüs'ün şaşaalı ve parlıtlı hayatına uygun, mûsikiye daha elverişli bir şiir türü ortaya konulmuştur. İspanyol J. Ribern, Garcia Gomez gibi şarkiyatçılar bunun "romans" adı verilen İspanya şiirinin taklidinden doğduğu, müveşşahların son beyitlerinde (harce) mahallî dilden, Latince ve İspanyolca'dan sözlerin yer almasının bunun kanıtını teşkil ettiği görüşündedir. Müveşşah türünün III. (IX.) yüzyılın sonlarına doğru Mukaddem b. Muâfâ el-Kabrî ile İbn Abdürabbih'in elinde doğduğu, Ubâde b. Mâussema'nın bunu yazılı hale getirdiği ve bilinen kalıplarını düzenlediği kanaati yaygındır (İhsan Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 230-231; Mustafa eş-Şek'a, s. 379). Remâdî, Muhammed b. Ubâde el-Kazzâz, Ali b. Abdülganî el-Husrî, Ebû'l-Abbas el-A'mâ et-Tutlîl, İbn Bâce, İbn Bakî, İbn Senâülmülk, İbn Sehl el-İsrâîlî, İbn Dânyâl, İbnü'l-Vekîl, İbn Hâtîme, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, İbn Zümrek ve İbn Haldûn önemli müveşşah şairleridir. Endülüs halkı arasında müveşşah türü şiir yayılınca ona benzeyen, onun kalıplarını kullanan ve "zece" adı verilen popüler bir şiir tarzı ortaya çıkmıştır. Aruzdan bozma vezinlerin kullanıldığı, i'rab kurallarına önem verilmeyen günlük dildeki bu

şiir halk şarkıları döneminden zecel kasidesi dönemine geçerek gelişmiş, medih, gazel, tasvir, tasavvuf vb. temalarda zecel kasideleri yazılmıştır. Bu alanda en büyük isim *Dîvânü'l-ezcâli'l-kebir* sahibi İbn Kuzmân'dır. Tasavvuf temasında ilk müveşşahı Muhyiddin İbnü'l-Arabî, ilk zeceli ise Ebû'l-Hasan eş-Şüşterî nazmetmiştir. Ahtal b. Nümâre, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Muhammed b. Abdülaziz el-Vâdîfî gibi şairler de bu alanda kasideler yazmıştır. Zecel VII. (XIII.) yüzyılda Mısır, Suriye ve Irak'a yayılmış, İbn Nebîh, İbnü'n-Nübâte el-Mısırî, el-'Âtlû'l-hâlî sahibi Safiyyüddin el-Hillî, *Bulûgu'l-emel fi fenî'z-zecel* sahibi İbn Hicce bu alanda eser vermiştir.

Endülüs'ün güzel tabiatından etkilenen şairler doğa manzaraları, bahçe, çiçek, havuz, kır vb. tasvirlerine dair güçlü eserler ortaya koymuştur. Bunların başında Endülüs'ün Saneberfîsi diye nitelenen ve çok miktarda bahçe ve çiçek tasvirleri sebebiyle "Cennân" (bahçıvan) lakabıyla anılan İbn Hafâce yer alır. Tasvirlerini güzel teşbih ve istiarelerle bezeyen İbn Sehl el-İsrâîlî, Mağrib'in Hansâ'sı olarak bilinen Hamde bint Ziyâd, İbn Hamdîs, İbn Sefer el-Merîni gibi sanatkarlar bu alanda ürünler vermiştir. Endülüs şairleri kadını tabiat güzelliklerinin bir yansıması diye görmüş, İbn Zeydûn divanında sevgilisi Vellâde ile tabiat ikilisini bir bütün halinde tasvir etmiştir. Endülüs şiirinde hıristiyan kızlarına gazel yazılmış, haç, rahip gibi hıristiyan öğeleri şiire yansımıştır. İşret meclisi tasvirleri Endülüs Emevî hilâfetinin sonlarında başlamış, mülûkû't-tavâif zamanından itibaren gelişip yaygınlaşmıştır. Elden çıkan krallıklar ve tahrip edilen şehirler için nazmedilen mersiyeleler müstakil bir tür haline gelmiş, bu şiirlerde hiddet, hamâsî duygular, şehirlerin düşüşünün tasviri, toplum eleştirisi, bu şehirleri geri almak için cihada davet gibi unsurlar hâkim olmuştur. Ebû İshak el-İlbîrî'nin "İlbîre Mersiyesi", İbnü'l-Lebbâne'nin "Benî Abbâd Mersiyesi", İbn Abdûn el-Fihri'nin "Eftasiler Mersiyesi", Ebû'l-Bekâ er-Rundî'nin "Endülüs Mersiyesi" bu alanın meşhur eserleridir. Bu bağlamda Endülüs'e yardım çağrısını vurgulayan istigâse şiirleri de yaygınlaşmış, İbnü'l-Ebbâr'ın Belensiye'nin (Valencia) işgali üzerine Tunus Sultanı I. Ebû Zekeriyâ el-Hafsî'den yardım için kaleme aldığı uzun kaside (Siniyye) çok etkili olmuştur (Makkarî, IV, 456-460). Başta tarih olmak üzere çeşitli ilim dallarında didaktik manzume ve urcûzeler Endülüs şiirinde önemli yer tutar. Tarih alanında

Yahyâ b. Hakem el-Gazâl, Vezir İbn Alkame, İbn Abdürabbih, Endülüs'ün Mütenebbîsi kabul edilen Ebû Tâlib Abdülcebâr eş-Şukrî, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb didaktik manzumeler yazmıştır. Diğer ilim dallarından nahivde Kartâcennî (Mîmiyye), İbn Mâlik (Elfiyye), kıraatte Şâtîbî (*Hurzü'l-emânî*), bediyyede İbn Câbir (*el-Huletü's-siyerâ*) güzel eserler ortaya koymuştur. Endülüs'te ilk zamanlar fetih meşguliyetleri ve güçlü dinî hayatın etkisiyle ahlâk ve din dışı şiirler gündeme gelmemiş, ancak mücün edebiyatı mülûkû't-tavâiften itibaren gelişip yayılmıştır. Buna tepki olarak Ebû İshak el-İlbîrî ve Endülüs'ün Ebû'l-Atâhiye'si diye anılan Ali b. İsmâil el-Kureşî gibi şairler zühdiyyâta dair ürünler vermiştir. Endülüs sûfî şiiri İbnü'l-Arabî ve İbn Seb'în ile gelişme kaydetmiştir.

Gelişim ve değişim açısından Endülüs şiiri üç devreye ayrılır: Doğu Arap şiiri geleneğine sadık kalınan, fetihden V. (XI.) yüzyıla kadarki dönemi İbn Abdürabbih, İbn Hânî, İbn Şüheyd ve İbn Derrâc temsil eder. V. (XI.) yüzyılda İbn Zeydûn, İbn Ammâr, İbn Abbâd el-Mu'temid-Alallah, İbnü'l-Haddâd, A'mâ et-Tutlîl'nin şiirlerinde eski ile bazı yeni öğeler mezcedilmiştir. VI. (XII.) yüzyıl ile sonraki yüzyıllarda çevre ve doğa tasvirî gelişmiş, İbn Hamdîs, İbn Abdûn, İbn Hafâce, İbn Sehl, Ebû'l-Bekâ er-Rundî, İbn Hâtîme, İbnü'l-Hatîb, İbn Zümrek, Gırnata Kralı III. Yûsuf, İbn Ferkûn bu alanda güçlü eserler meydana getirmiştir. Endülüs şiiri ve şairlerinin durumu valiler, emîrler, halifeler, hâcibler, fitne, mülûkû't-tavâif, Murâbitlar, Muvahhidler ve Benî Ahmer şeklinde dokuz dönemde ele alınmıştır. Fetihle meşgul olduğu valiler döneminde şiire yönelik ilgi zayıf kalmış, Ca'vene b. Sımme ile Vali Hüsâm b. Dirâr bu dönemde şair olarak görülmüştür. Şiirin canlandığı emîrler zamanında Emevî emirlerinin çoğu şairdi. Özellikle fahriyyeleriyle meşhur Emîr Abdurrahman ed-Dâhil ile gazel, zühd ve tarihle ilgili didaktik şiirleriyle tanınan Yahyâ el-Gazâl dikkat çekmektedir. Halifeler dönemine yönelik olarak gençliğinde bilinen temalarda yazdıklarını yaşı ilerleyince affettirebilmek için "mümahhîsât" adını verdiği zühdiyyât kasideleri, müveşşahları ve tarihsel didaktikleriyle ünlü İbn Abdürabbih, tabiat tasvirleriyle vezir ve şair Ca'fer b. Osman el-Mushafî, medih ve felsefî temada yazan İbn Hânî sayılabilir. Hâcibler zamanında medih, tasvir ve gazelde derin mânalar yakalayan Remâdî'nin yanı sıra İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un savaşlarını kasidelerinde ölümsüzleştiren Endülüs'ün en üretken şairi İbn

Derrâc anılmaktadır. Fitne sırasında İbn Şühreid, Ebû'l-Mugire İbn Hazm, fakih ve şair İbn Hazm gibi çoğu devlet ricâlinden olanlar eser vermiş, mülûkû't-tavâif zamanında meliklerin âlim ve şairleri kendi taraflarına çekmeye çalışmaları sebebiyle şiire ve şairlere ilgi artmıştır. Şair, fakih ve zâhid Ebû İshak el-İlbîrî, yazdığı uzun ve müessir "Nûniyye" ile Zirîler'in Gırnata meliki Bâdis b. Habbûs'un kabilesi Sanhâce'yi onun nüfuzlu yahudi veziri Joseph b. Samuel b. Nağrîle'ye karşı tahrik etmiş, neticede vezir dahil birçok yahudi öldürülmüştür (a.g.e., IV, 322). Benî Abbâd ile Benî Cevher'in hizmetinde bulunmuş, kâtip, vezir, şair ve edip İbn Zeydûn, Müstekfî-Billâh'ın kızı Vellâde aşkını terennüm eden içli gazellerle tasvir, medih, isti'tâf, şekvâ temalarında özgün ürünler vermiştir. İbn Ammâr, İbnü'l-Haddâd el-Vâdîâşî, İbnü'l-Lebbâne ve İşbîliye (Sevilla) Meliki İbn Abbâd el-Mu'temid bu dönemin şairlerindedir. Murâbitlar zamanında müveşşah şairi A'mâ et-Tutîlî ile Endülüs'ün en büyük tasvir şairi İbn Hafâce ve yeğeni İbnü'z-Zekkâk da anılabilir. Şiire ilginin daha fazla arttığı Muvahhidler sırasında tasvir, medih ve vatan özleminde Muhammed b. Gâlib er-Rusâfî; doğa tasviri ve gazelde İbn Merc el-Kuhl; tasavvufî şiir ve müveşşahta İbnü'l-Arabî; gazel, tasvir, zühd ve müveşşahta İbn Sehl; tasvir, gazel, mersiye ve istigâsede İbnü'l-Ebbâr; medih, gazel, mersiye ve didaktikte nahivci, eleştirmen şair Kartâcennî zikredilmelidir. Benî Ahmer (Nasrîler) zamanında Ebû'l-Bekâ er-Rundî, Ebû Bekir İbn Cüzey, tevriyeleriyle ünlü İbn Hâtîme, İbnü'l-Hatîb, şiirleriyle Elhamra Sarayı'nın duvarları süslenen İbn Zümrek, III. Yûsuf, İbn Ferkûn, Abdülkerîm el-Bastî dikkat çekmektedir. Endülüs'te birçoğu saray çevresinden olan çok sayıda kadın şair yetişmiştir. Başta Müstekfî-Billâh'ın kızı Vellâde ile Hamdüne bint Ziyâd el-Vâdîâşî ve kız kardeşi Zeyneb olmak üzere Hafsa er-Rekûniyye, İbn Abbâd el-Mu'temid'in kızı Büseyne, Mu'tazîd-Billâh el-Abbâdî'nin câriyesi Abbâdiyye, Mu'tasîm et-Tûcîbî'nin kızı Ümmü'l-Kirâm, Nezhûn bint Muhammed el-Gırnâtiyye, Bicâniyye el-Gassâniyye, Hafsa bint Hamdûn el-Hicâriyye, Zeyneb el-Meriyye, Gâye el-Münâ, Mühce el-Kurtubiyye, Es-mâ el-Âmiriyye bunlar arasında zikredilebilir (a.g.e., IV, 166-297).

2. Mağrib. Mağrib şiiri Endülüs şiiriyle paralel şekilde ilerlemiş, Endülüs yıkıldıktan sonra da varlığını zamanımıza kadar sürdürmüştür. Murâbitlar devrinde fetihle meşgul olunmasına rağmen Dîvân-ı İn-

şâ'da görevlendirilen Endülüs'lü edipler ve kâtipler sayesinde Arap şiiri parlak bir dönem yaşamış, Hafsa er-Rekûniyye, İbn Hamdîs, İbn Hafâce, A'mâ et-Tutîlî, İbn Kuzmân, İbn Abdûn el-Fihri gibi önemli edip ve şairler yetişmiştir (DîA, XXXI, 154). Muvahhid halifeleri ve emîrlerinin şairleri kendilerine çekme gayretleri neticesinde Arap şiiri büyük gelişme kaydetmiş, medih siyasî şiirle kaynaşmış, halifeler şairlerden davetlerine hizmet edecek konularda şiir yazmalarını istemiştir. Medih kasidelerinde geleneksel giriş yerine Mehdî b. Tûmert ile halifesi Abdülmü'min el-Kûmî'nin sîretinden söz edilmeye başlanmıştır. Bazı methiyelere hamdele, salvele ve mâsum mehdîden tarziye ile giriş yapılmıştır. Tasvir konusunda diğer temaların içinde değil müstakil ve ayrıntılı kasideler yazılmıştır. Elden çıkan Endülüs şehirleriyle tahrip edilen Mağrib şehirlerine mersiye devam etmiş, zühd, tasavvuf, müveşşah ve peygamber methi şiirleriyle didaktik şiir ve "arûzü'l-beled" adı verilen müveşşah tarzı şiir gelişme göstermiştir. Başta kiraate dair "Râiyye"si, muaşşerâti, "Yâ leyle's-şabb" kasidesiyle Ali b. Abdülganî el-Husrî, ayrıca kiraat, ferâiz, aruz, peygamber methi ile (muhammesât) İbnü'l-Murahhal olmak üzere İbn Reşîk el-Kayrevânî, İbn Şeref el-Kayrevânî, Bekir b. Hammâd, Temîm b. Muiz es-Sanhâcî el-Fâtîmî, İbn Hamîs et-Tilimsânî ve İbn Zâkûr zikredilmelidir.

3. Sicilya. Sicilya şiiri Endülüs şiirinden çok Doğu ve Mağrib şiirinden etkilenmiştir. İslâmî sırada saray, gezinti yerleri, park, bahçe ve işret meclisi tasvirleriyle Selmâ, Suâd, Büseyne gibi uydurma isimler adına yazılan gazeller artmıştır. Sicilya'ya ve ya Sicilya'dan başka yerlere yapılan göçler sonucu mektup şiirleri gelişmiştir. Normanlar döneminde Araplar'la Sicilyalılar'ın beraber yaşadığı sırada Norman kral ile oğullarının, saray ve çevresinin tasviri, ayrıca müslümanların hayatını ve aralarındaki ilişkileri dile getiren şiirler olmak üzere iki akım göze çarpmaktadır. İbnü'l-Hayyât es-Sikillî, İbnü'l-Kattâ' es-Sikillî, İbn Bişrûn, Ebû'd-Dav' Sirâc, Ali b. Abdurrahman el-Bellenûbî ve İbn Hamdîs bu devrin başlıca şairleridir.

g) Modern Dönem. Arap şiirinin başlangıcında "amûdî / taklidî şiir" diye anılan gelenekçi şiir akımı, sadr ve acüzden oluşan beyit bütünlüğü ve her beytin bağımsız-üniter yapısı, ilk beytin murassa' olması, tek vezin, tek kafiye ve tek revî, daha sonra Halil b. Ahmed'in tesbit ettiği aruz bahirleri, çöl hayatıyla ilgili öğelerin zikri gibi

temel kriterleriyle değişime uğramadan I. (VII.) yüzyılın yarısına kadar sürmüştür. Bundan sonra muhafazakâr şiir akımı, yeni (muhtes / müvelled) şiir akımı ve yeni muhafazakâr (neo-klasik) şiir akımı olmak üzere üç eğilim ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr akımda geleneksel temalar, bedevî hayatın tezahür ve öğeleri, dil ve üslûp hususiyetleriyle kadim şiir mirasına sadakate özen gösterilmiştir. Yeni şiir akımı, I. Abbâsî asrının ilk yarısından itibaren modern şehir hayatının kadim bedevî hayatına tepkisi şeklinde meydana gelmiş, Abbâsî şairleri şiirde eski konak yerlerinden, çöl hayatıyla ilgili öğelerden söz edilmesine karşı çıkmış, kibar şehirli üslûbu, yalın lafız ve ifadelerle kısa bahirlere ve ince kafiyelelere yönelmiş ve "bedî'" (yeni tarz şiir) adı verilen süslü bir şiir akımı başlatmış, daha sonra gelen seçkin şairler bu akımı sürdürmüştür. Yeni muhafazakâr akım muhtes şairlerin inkılâbını hafifletmeyi, Arap şiirini geleneksel doğasına döndürmeyi amaçlamışsa da şiir yazım yöntemi, şiirin mûsikisi ve dilinde eskiyi muhafaza etmiş, konu, tema, tasvir ve üslûpta ise yenilikçi olmuştur. Geleneksel şiir kendi içinde bu değişikliklerle birlikte XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Diğer taraftan XVIII. yüzyılın sonlarında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Lübnan, Suriye ve Filistin'den Kuzey ve Güney Amerika ülkelerine göçlerin başlaması Araplar'ın Batı şiir ve edebiyatını tanınmasına, onun etkisi altında Arap şiirinin gerek biçim gerekse içerik bakımından klasikleşmiş kalıplarını zorlayan modern şiir anlayışı ve akımlarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Klasik Arap şiiri kalıpları modern hayatın tezahür, ihtiyaç ve gerçeklerini dile getirmede yetersiz görülerek XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı şiirinin tesiriyle serbest şiir, mensur şiir, nesir kasidesi, mütak / mürsel şiir gibi şiir çeşitleri ortaya çıkmıştır. Şiirde çağın ihtiyaçlarına uygun olarak sömürgecilik, reform, vatan sevgisi ve özlemi, yoksulluk, cehalet, hastalıklar, ileri milletlere yetişme çağrısı gibi temalar ele alınmıştır. İlk örnekleri XVII. yüzyılda Fransız La Fontaine, İngiliz John Milton'da görülen, XIX. sırada Amerikalı Walt Wieterman ve İngiliz Gerard Manly'nin temsil ettiği hür şiirin Arap edebiyatındaki kökleri tek vezin, tek kafiye anlayışını kıran ve Endülüs'te doğup gelişen müveşşah türü şiire kadar uzanmış, ancak müveşşah türü şiir de İspanyol şiirinin etkisiyle doğmuştur. Tek vezin ve tek kafiye uzaklaşarak belirli harf ve kelimelerin tekrarı ile iç

armoninin sağlandığı, belli tef'ilelerin mısra ve beyitlere göre değişik miktarlarda tekrar edildiği, bu sebeple "tef'ile şiiri" denen hür şiirin modern Arap edebiyatında ilk temsilcileri Nesib Arıza, Bedr Şâkir es-Seyyâb ve Nâzîk el-Melâike'dir. Mensur şiir ve nesir kasidesi diye anılan tür, nesre şiir tadı veren öğelerin sindirilmesiyle dâhilî mûsiki ve şiirsel armoni sağlanmış olup Fransız şairi Bodler ile Amerikalı şair Walt Wieteman'ın etkisinde doğmuş, Arap şiirinde özellikle Emîn b. Fâris er-Reyhânî, Cibrân Halîl Cibrân, Mîhâil Nuayme gibi mehcer edebiyatı şairleri arasında temsilci bulmuştur. Bir parçada değişik vezin ve kafiyelerin yer aldığı, iç armoninin önemsendiği mürsel / mutlak şiir türünde Nizâr el-Kabbânî, Kîlânî Sened gibi edipler ürün vermiştir.

Batı şiirinin örnek alınması neticesinde birçok şiir akımı, ekolü veya topluluğu oluşmuştur. Bunların en önemlileri İhyâ, Dîvân, Apollo, er-Râbitatü'l-kalemiyye, el-Usbetü'l-Endelüsiyye ve Mecelletü's-şi'r topluluklarıdır. Kadîm şiirin en güzel örneklerini sanat ve üslûp açısından taklit ederek ihya etmeyi amaçlayan, bunun yanında Arap topluluklarının mâruz kaldığı sömürgecilik, zulüm ve sefalet gibi çağdaş konu ve sorunlarını ele alan İhyâ hareketi Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî ile başlamış, İsmâil Sabri Paşa'da "muhakkak" şiir örnekleriyle devam ederek Ahmed Şevkî ve Hâfîz İbrâhim gibi büyük temsilcilere ulaşmış, birçok Arap ülkesinde temsilci bulmuştur. Ahmed Şevkî ile Hâfîz İbrâhim'in şiirlerini yüzeysel, abartılı ve gerçek dışı bulan Abbas Mahmûd el-Akkâd, İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî ve Abdurrahman Şükrî 1921 yılında bu ekole tepki olarak eski kalıpların dışına çıkan yenilikçi ve modern bir şiir anlayışı ortaya koymak amacıyla Medresetü't-tecdîd (el-Mezhebül-ıcedîd) adını verdikleri bir ekol oluşturmuştur. Bu konudaki görüşlerini *ed-Dîvân fi'n-nağd ve'l-edeb* adlı ortak eserlerinde ortaya koydukları için (Kahire 1921) oluşturdukları topluluğa Dîvân grubu denilmiştir. İngiliz şiirinden ve özellikle "el-Kenzü'z-Zehbi" topluluğundan etkilenen grup biçim olarak hür şiiri benimsemiş, iç armoniyi ve derin felsefî fikirleri realist bir yaklaşımla ifade etmeyi amaçlamıştır. Topluluk, Abdurrahman Şükrî'nin İngiliz şiirinden yaptığı intihallerin İbrâhim el-Mâzinî tarafından ortaya çıkarılması üzerine kısa zamanda dağılmıştır. Topluluğa kuruluşundan iki yıl sonra destek gelmiş, Mîhâil Nuayme 1923'te yazdığı *el-Ğırbâl* adlı eserinde eski şiire hücumda ve ondan kurtulma ama-

cında Akkâd ile Mâzinî'ye uymuştur. İhyâ ve Dîvân toplulukları ile romantizm akımı arasında cereyan eden mücadele sonucunda Ahmed Zekî Ebû Şâdî'nin kurduğu *Apollo* dergisi etrafında 1932'de yeni bir şairler topluluğu teşekkül etmiştir. Ahmed Zekî'nin hocası Halîl Mutrân'ın romantizmiyle onun kasidenin kısımları arasında tema, duygu ve düşünce bakımından sağla bir irtibatın bulunmasını hedefleyen görüşünün hâkim olduğu topluluğun ünlü temsilcileri arasında Ahmed Muharrem, İbrâhim Nâcî, Ebû'l-Kâsim eş-Şâbbî, Ali Mahmûd Tâhâ, Hasan Kâmil es-Sayrafî görülür. Yûsuf el-Hâl, Halîl Hâvî, Nezîr Azamet ve Adonis öncülüğünde Beyrut'ta 1957'de kurulan *Mecelletü's-şi'r* etrafında yeni bir topluluk oluşmuştur. Topluluk mensupları şiirde yaratıcılığın ve yeniliğin eskiyi taklitle değil şiirin dil, üslûp, armoni ve biçiminde bireysel deneyimlerle mümkün olabileceğini söylemiş, bu sebeple daha çok bireysel sorunların ele alınmasını öngörmüş, taklide savaştan kaçınmış, hür şiir ve nesir kasidesi gibi denemelerde özellikle bu topluluğun temsilcileri arasında ürün vermiştir. Topluluğa bir süre sonra Şevkî Ebû Şakrâ, Ünsî el-Hâc, Fuâd Refka ve Hâlid Sâlih katılmış, dışarıdan ise Cebrâ İbrâhim Cebrâ, Tefvîk Sâyiğ, Bedir Şâkir es-Seyyâb, Şükrullah el-Cur, Selmâ Hadrâ Ceyyûsî ve Riyâd Reyyis destek vermiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasî ve iktisadî sebeplerle Lübnan, Suriye ve Filistin'den Kuzey ve Güney Amerika ülkelerine göç eden Araplar'ın oluşturduğu mehcer edebiyatında birçok şiir ve edebiyat topluluğu oluşmuştur. Bunların en meşhuru er-Râbitatü'l-kalemiyye ile el-Usbetü'l-Endelüsiyye'dir. Arap şiiri ve nesrinde yenilik ruhunu yaymak, taklide savaştan kaçınmak, edebiyatın hayatla ilgisini derinleştirmek amacıyla 1920'de New York'ta Cibrân Halîl Cibrân öncülüğünde Suriyeli Arap ediplerince kurulan er-Râbitatü'l-kalemiyye Mîhâil Nuayme, İlyâ Ebû Mâzî, Emîn er-Reyhânî, Reşîd Eyyûb, Nesib Arıza gibi ünlü şairlerle *Mecelletü'l-Fünûn*, *Mecelletü's-Sâ'ih* gibi dergilerde yalın, gerçekçi bir üslûpla felsefî derinlikte, hümanizm, vatan özlemi gibi konu ve temalara dair ürünler vermiştir. Topluluk İngiliz ve Amerikan edebiyatından, özellikle Walt Wieteman'ın şiirlerinden etkilenen Nesib Arıza hür şiirin, Emîn er-Reyhânî de mensur şiirin öncülerinden olmuştur. Güney mehcerde teşekkül eden birçok edebiyat topluluğu arasında en kalıcı olanı, 1933'te Şükrullah el-Curr'un kurup Mişîl Ma-

lûf'un başkanlığını yaptığı, şiir ve edebiyatta Endülüs'ün eski parıltılı günlerini ihya etmeyi amaçlayan el-Usbetü'l-Endelüsiyye topluluğudur. Habîb Mes'ûd, Reşîd Selîm el-Hürî ve kardeşi Kayser Selîm el-Hürî, Şefîk Ma'lûf, İlyâs Ferhâd, Nâsir Sem'ân ve Riyâz Ma'lûf gibi şairler millî meseleler, Filistin sorunu, vatan özlemi, insan hakları gibi çağdaş meseleleri dile getirmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 3, 456, 460; VI, 31, 138, 146, 156, 222, 387; Cumahî, *Tabakâtü fuhûlî's-şu'arâ'* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1952, s. 26-40, 48, 391; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 50, 51, 66-67, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1966, s. 23-26, 256, 504; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-şu'arâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1375/1956, s. 147; Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (nşr. Sîdîkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XIX, 156-159; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtâbâ, *'İyârü's-şi'r* (nşr. Naîm Zenzûr), Beyrut 1402/1982, s. 9, 20, ayrıca bk. tür.yer.; Kudâme b. Ca'fer, *Nağdû's-şi'r* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1398/1978, s. 17-27, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, II, 13, 37, 78; V, 128 vd.; VI, 89; XI, 140; XIII, 31, 74; Ebû'l-Hasan el-Cürçânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve huşûmîh* (nşr. Ahmed Ârif ez-Zeyn), Sayda 1331, s. 21 vd.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 9 vd.; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, Kahire 1331, I, 393 vd.; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (Hâşimî), I, 110-186; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut 1416/1996, XII, 184-186; Makkarî, *Nefhu't-ţib*, IV, 166-297, 322, 456-460; I. Goldziher, *Abhandlungen zur Arabischen Philologie*, Leiden 1896, I, 17; İhsan Abbas, *Fennü's-şi'r*, Beyrut 1955, s. 11-121, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Şi'rü'l-Havâric*, Beyrut 1974, s. 9-29, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-'Arab fi Şiklilliyeh*, Beyrut 1975, s. 167-203; a.mlf., *Târîhu'l-edebî'l-Endelüsî*, Beyrut 1978, s. 230-231; Mârûn Abbûd, *Edebü'l-'Arab*, Beyrut 1960, s. 46-55, 123-125; Şevkî Dayf, *el-'Aşrû'l-Câhilî*, Kahire 1960, s. 138-232, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Fen ve mezâhibüh fi's-şi'rî'l-'Arabî*, Kahire 1976, s. 13-40, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *et-Tetavûir ve't-tecdid fi's-şi'rî'l-Ümevî*, Kahire 1977, s. 55-131, ayrıca bk. tür.yer.; Nâsirüddin el-Esed, *Meşâdirü's-şi'rî'l-Câhilî*, Kahire 1962, s. 155-164, ayrıca bk. tür.yer.; Cl. Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı* (trc. Cemal Sezgin), Ankara 1971, s. 17-40, ayrıca bk. tür.yer.; M. Zağlûl Sellâm, *el-Edeb fi'l-'aşri'l-Memlûkî*, Kahire 1971, s. 105-133, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Edeb fi'l-'aşri'l-Eyyûbî*, Kahire 1990, s. 313-363, ayrıca bk. tür.yer.; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk 1392/1972, s. 53 vd.; Meccî Vehbe - Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-'Arabiyye fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 118-122; Mahmûd Fâhûrî, *Muhâdarât fi'l-edebî'l-'Osmânî*, Halep 1981, s. 14-19, 43-45, ayrıca bk. tür.yer.; İhsan Abbas - M. Yûsuf Necm, *eş-Şi'rü'l-'Arabî fi'l-mehcer*, Beyrut 1982, s. 37-117; Mücâhid Mustafa Behcet, *et-Teyyârü'l-İslâmî fi's-şi'rî'l-'Abbâsiyyî'l-ıvevle*, Bağdad 1402/1982, s. 30, 32, 34, 47, ayrıca bk. tür.yer.; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 53-61, 67, ayrıca bk. tür.yer.; Mustafa eş-Şek'a, *el-Edebü'l-Endelüsî*, Beyrut 1983, s. 379, ayrıca bk. tür.yer.; Blachère, *Târîhu'l-edeb*, s. 270-273, 324, 376, 382, ayrıca bk. tür.yer.;

Fuat Sezgin, *Muḥâdarât fî târîhi'l-ʿulûm*, Frankfurt 1404/1984, s. 159-166; Ali Cevâd et-Tâhir, *eş-Şî'rü'l-ʿArabî fî'l-İrâk*, Beyrut 1405/1985, s. 273-299, ayrıca bk. tür.yer.; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Fî Târîh ve ḥadâretü'l-İslâm fî'l-Endelûs*, İskenderiye 1985, s. 293-300; Bekrî Şeyh Emin, *Mûṭâla'ât fî ş-şî'ri'l-Memlûki ve'l-Osmâni*, Beyrut 1986, s. 167-225; Yahyâ el-Cübûrî, *eş-Şî'rü'l-Câhili*, Beyrut 1407/1986, s. 127-186, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmed Fevzi el-Heyb, *el-Hareketü's-şî'riyye zemene'l-Memâlik*, Beyrut 1406/1986, s. 97-202, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Hareketü's-şî'riyye zemene'l-Eyyûbiyyin*, Beyrut 1407/1987, s. 73-197; Müncid Mustafa Behcet, *el-İtticâhü'l-İslâmî fî ş-şî'ri'l-Endelûsi fî 'ahdey Mülûki't-tavâ'if ve'l-Murâbitin*, Beyrut 1407/1986, s. 37, 151, 219, 275, ayrıca bk. tür.yer.; Mişâl Âsî – Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-muḥaṣṣal fî'l-luḡa ve'l-edeb*, Beyrut 1987, II, 737-749; Necîb M. el-Behbîti, *eş-Şî'rü'l-ʿArabî*, Dârülbeyzâ 1407/1987, s. 417, 434, 443, ayrıca bk. tür.yer.; Abdülfettâh M. Ahmed, *el-Menhecû'l-üşûri fî tefsi'ri's-şî'ri'l-Câhili*, Beyrut 1408/1987, s. 15-18, 71-75, ayrıca bk. tür.yer.; M. Mustafa Heddâre, *eş-Şî'rü'l-ʿArabî fî'l-karnî'l-evvel el-hicri*, Beyrut 1408/1988, s. 7-65, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *İtticâhâtü's-şî'ri'l-ʿArabî*, Beyrut 1408/1988, s. 131-151, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Dirâsât fî'l-edebî'l-Arabiyyi'l-ḥadîs*, Beyrut 1410/1990, s. 11-211; a.mlf., *eş-Şî'r fî şadri'l-İslâm*, Beyrut 1995, s. 71-165, ayrıca bk. tür.yer.; *İslâm Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif), İstanbul 1991, III, 207-224; Zekî Mübârek, *el-Medâ'ihu'n-nebeviyye fî'l-edebî'l-Arabiyye*, Sayda-Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-asriyye), s. 17-60, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmed eş-Şâyib, *Târîhu's-şî'ri's-siyâsi*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kalem), s. 1-28, ayrıca bk. tür.yer.; Tâhâ Hüseyin, *Fî'l-Edebî'l-Câhili*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 343-361; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-ʿArab*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabi), III, 20, 222-249, 341-350; Ahmed el-İskenderî – Mustafa İnânî, *el-Vasîti fî'l-edebî'l-ʿArabî ve târîhih*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 42-58; Yûsuf el-Azm, "er-Resûl ve's-şî'r", *Mecelletü'l-Baḥşî'l-ilmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, II, Mekke 1399/1979, s. 125-145; Adil Câsim el-Beyâtî, "Şafahât mine't-târîhi'l-mechûli ş-şî'ri'l-ʿArabî", *Ḥavliyyâtü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ʿulûmî'l-insâniyye*, III, Dârübeyzâ 1986, s. 35-54; Tayyib Ali Şerif, "eş-Şî'r ve's-şu'arâ" fî'l-Kur'ânî'l-Kerim", *Mecelletü Külliyyeti'd-dâve-ti'l-İslâmiyye*, VII, Trablus 1990, s. 392-441; M. Envârü'l-Hak el-Azîmî, "eş-Şî'r ve mekânethü fi nazari'l-İslâm", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXVIII/3, İslâmâbâd 1993, s. 79-99; Velîd Mahmûd Hâlis, "Menziletü's-şî'r ve's-şu'arâ" fî tefkiri'n-naḥdiyyi'l-ʿArabî", *el-Câmi'atü'l-İslâmiyye*, I/3, London 1415/1994, s. 133-172; İsmâil Hakkî Sezer, "Kur'an'da Şiir ve Şair", *Marife*, III/1, Konya 2003, s. 7-29; Ebû'l-Kâsim M. Abdülkâdir, "Mevkûfün-nebî mine's-şî'r ve's-şu'arâ", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXXIX/4 (2004), s. 163-180; Zeyd b. Sa'd el-Gannâm, "el-Aḥkâmü'l-fikhiyye el-müte'allika bi's-şî'r", *Mecelletü Câmî'atü'l-İlmâm Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 50, Riyad 1426/2005, s. 163-244; Ali Abdullah İbrâhim, "Mevkûfün-İslâm mine's-şî'r", *ʿÂlemü'l-kütüb*, XXVI/3-4, Riyad 2005, s. 301-320; Nihad M. Çetin, "Şiir", *İA*, XI, 530-537; Azîze Mürîden v.dğr., "eş-Şî'r", *el-Meusû'atü'l-ʿArabiyye*, Dimaşk 1998, I, 626-683; "eş-Şî'r", *el-Meusû'atü'l-ʿArabiyyetü'l-âlemiyye*, Riyad 1419/1999, XIV, 139-189; İsmâil Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, 154.

□ FARS EDEBİYATI. Üslûp ve Tarihi Dönemler. Fars şiirinin ortaya çıkışı, tarihî gelişimi ve geçirdiği evreleri İslâmiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele almak gerekir. Fars şiirinin bilinen eski örnekleri Zerdüşîtinin kutsal kitabı olan Avesta'da yer alan ve "gâtâ" adı verilen bazı manzum parçalarından ibarettir. Hece ölçüsüyle durak esasına göre yazılan ve kafiye zorunluluğu bulunmayan bu ritmik parçalar aynı zamanda dinî törenlerde çalgılar eşliğinde okunan ilâhilerdir. Orta Farsça (Pehlevî Farsçası) dönemine ait *Yâdgâr-i Zerîrân* ve *Diraht-ı Asurik* gibi eserlerde de şiirsel özellikler görülmektedir. Yine bu döneme ait *Hudâyname*, *Kârname-i Erdeşîr-i Bâbekân*, *Vis ü Râmîn*, *Kelile ve Dimne* gibi Pehlevîce eserlerin Arapça'ya çevrilmesi Fars edebiyatına ait bu eski eserlerin içeriğinin korunmasını sağlamış, Derî Farsçası'nın (Yeni Farsça) gelişimini tamamladığı sırada bu eserlerin çoğu İran şiirine yeniden ilham kaynağı olmuştur. Bununla birlikte Fars şiiri, İran'da İslâm fetihlerinin ardından ilk defa VII. yüzyıldaki siyasî gelişmelerle beraber bağımsız halde ortaya çıkabilmiştir. VIII. yüzyıldan başlayarak hızla gelişen ve olgunlaşan Fars şiiri Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Timurlular, Safevîler ve Kaçarlar gibi İran'a hükmeden hânedanların yaşadığı geniş coğrafya ile birlikte özellikle Osmanlı, Orta Asya ve Hint coğrafyası üzerinde de etkili olmuştur.

Fars şiiri Arap edebiyatından aruz vezni ve kafiye sistemini aldıktan sonra Ebû'l-Abbâs-i Mervezî, Ebû Hafs-i Soğdî, Hanzale-i Bâdgîsî gibi şairlerin başarılı denemelerinin ardından Sâmânîler devrinde Rûdekî'nin ortaya çıkmasıyla birlikte kısa zamanda Arap edebiyatının etkisinden kurtulmuş, başta kaside olmak üzere mesnevi, gazel, kıta, rubâî (dübeytî, terâne), terkihibend ve terciibend gibi klasik şiir kalıplarında methiye, mersiye, vasıf, hiciv ve hezl türleri esas olmak üzere pek çoğu dünya edebiyatına mal olmuş epik, lirik, mistik, didaktik ahlâkî ve felsefî konularda önemli sanat eserleri ortaya konulmuş; Firdevsî, Ömer Hayyâm, Nizâmî-i Gencevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî gibi büyük şairler dünya edebiyatındaki yerlerini almışlardır (İran edebiyatı hakkında toplu bilgi için bk. *DİA*, XXII, 416-427).

Klasik şiirin yaklaşık 1200 yıl süren evreleri sırasında çeşitli tarihî dönemlerde ortaya çıkan ve Horasânî (Türkistânî), İrâkî,

Hindî, Bâzgeşt-i Edebî (edebiyata geri dönüş) adı verilen üslûpla (sebk) ilgili bölümler, edebî anlatımın şiir veya nazım özelliği taşımasından çok o dönemde yaygın olan dil özellikleri, ifade biçimleri, mazmunlar, imajlar ve edebî sanatların kullanılış tarzı doğrultusunda oluşturulmuş yapay ayırmalardır. Klasik Fars şiirinin ilk örnekleri Horasan ve Türkistan bölgesinde ortaya çıktığından bu ilk devreye (IX-XI. yüzyıllar) Horasan üslûbu dönemi adı verilmiştir. Bu dönemde aruz ve kafiye kullanımında küçük teknik aksaklıklar olsa da özellikle kaside ve mesnevi kalıplarında büyük ilerleme sağlanmış; gazel, kıta, rubâî, terciibend ve terkihibend gibi şiir kalıpları işlenmeye ve geliştirilmeye başlanmıştır. Aynı devirde şiirinin ana konusu övgü ve kahramanlıktır. Millî İran destanlarının en güzel biçimde işlendiği *Şâhnâme* gibi epik eserler ilk defa bu devirde ortaya çıkmıştır. Horasan üslûbunun temel niteliği Arapça kelime ve terkiplerin azlığı, daha sonraki yüzyıllarda çoğu terkedilen arkaik Farsça kelimelere sıkça yer verilmesi ve edebî sanatların yapay süslerinden arınarak sade bir dilin kullanılmasıdır. Bu dönemde Rûdekî, Firdevsî ve Ömer Hayyâm gibi Fars şiirinin klasik şairleri yetişmiştir.

Şiir üslûplarının değişimiyle ortaya çıkan geçiş devreleri kısa zamanda gerçekleşmemiş, uzun süren ara dönemlerin ardından ortaya çıkmıştır. Fars şiirinin çok önemli bir gelişim kaydettiği ve olgunlaştığı Horasan üslûbu devrinden sonra XII. yüzyıl boyunca meydana gelen geçişleri XIII-XV. yüzyıllara damgasını vuran İrâkî üslûbu izlemiştir. Bu dönem İran edebiyatında lirik ve mistik şiirin altın çağıdır. Aruz ve kafiyeyle ilgili aksaklıkların tamamen giderildiği bu devirde yazılan eserler şiir tekniği, sanat özellikleri ve konu bakımından İran edebiyatının şaheserlerini meydana getirir. Arapça kelime ve terkiplerin kullanımındaki aşırılık, arkaik Farsça kelimelerin terkedilmesi, doğrudan ve gerçekçi anlatımın yerini sanatlı ve ağıdalı bir üslûbun alması, övgü, yiğitlik ve kahramanlık kasideleri ve mesnevilerin yerini şairin daha çok kendi öznel duygularını ve aşkı anlatıldığı gazel kalıbının alması, felsefî ve ahlâkî konuların önceki dönemden daha yoğun biçimde şiire girmesi İrâkî üslûbunun temel özelliklerindedir.

XII. yüzyıl Horasânî üslûbundan İrâkî üslûbuna geçişte bir ara dönem olduğu gibi XVI. yüzyıl da İrâkî üslûbundan Hint üslûbuna (XVII-XVIII. yüzyıllar) geçişte bir